

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Libor Hejl

Únor 1948 z pohledu americké diplomacie

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Praha, 2014

Autor práce: Libor Hejl

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 28. 4. 2014

.....

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce panu Prof. PhDr. Jiřímu Peškovi, CSc. za trpělivost a ochotné rady při konzultování práce.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Diplomaté.....	3
2.1. Lawrence Steinhardt	6
3. Do osvobozeného Československa	9
3.1. Osvobození Československa z pohledu americké diplomacie	11
3.2. Vnímání tzv. „mnichovského komplexu“	14
3.3. Postoj USA k osvobozenému Československu a k jeho zahraničně politické orientaci	18
3.3.1. Cesta do Košic	19
4. Volby 1946	21
4.1. Volební přehled.....	21
4.2. Pohled americké strany	23
4.2.1. Složení vlády.....	27
5. Marshallův plán.....	28
5.1. Mezinárodní situace.....	28
5.1.1. Trumanova doktrína	30
5.2. Situace v Československu.....	31
5.3. Československá bilance zahraničního obchodu.....	32
5.4. Pohled americké strany	33
6. „Vítězný únor“.....	37
6.1. Vývoj.....	38
6.2. Pohled americké strany	40
6.2.1. Steinhardtova cesta od optimismu k prozření.....	42
6.2.2. Jan Masaryk	44
6. Závěr	46
Použitá literatura:	49
Časopisy:	50
Internet:	50

1. Úvod

O únoru 1948 toho bylo napsáno již mnoho. Je vnímán jako významná událost našich dějin. Stále se také jedná o událost poměrně nedávnou, ještě žijí někteří pamětníci, a jde tedy i o mezník, jenž podléhá mnohým interpretacím a rozličným výkladům. Ve své práci se zaměřím na to, jak únorové události (a rovněž události, které k „Vítěznému únoru“ vedly) byly vnímány a reflektovány ze strany USA. Vzhledem k rozsahu a smyslu bakalářské práce nelze toto téma pojmout komplexně. Zaměřil jsem se proto pouze na americké diplomaty pobývajících v letech 1945 – 1948 v Praze, na to jaké podávali do své vlasti depeše a jak přesně jejich zprávy zrcadlily skutečné dění, které probíhalo v poválečném Československu na prahu studené války. K tématu existuje hodně literárních pramenů. Pro obecný popis nástinu situace v Československu jsem převážně čerpal z knih předního historika tohoto období – Karla Kaplana¹ a také z publikace „*Osudové únorové dny*“, kterou napsal V. Veber².

Pro podrobnější pohled na osudy amerických diplomatů a na celkovou atmosféru zahraničněpolitických vztahů v letech 1945 – 1948 byla pro mě velmi dobrým pomocníkem kniha historika Igora Lukeše s názvem „*On the Edge of the Cold War*“, která vyšla nedávno v roce 2012³. Velmi cenný zdroj informací pro tuto práci jsem našel v internetovém archivu University of Wisconsin⁴, který obsahuje digitalizované svazky „*Foreign relations of the United States*“ mimo jiné i z let 1945 – 1948 a ve svazku „*Eastern Europe, the Soviet Union*“ lze nalézt potřebné depeše amerických diplomatů z Československa.

Za cíl práce jsem si vytyčil poukázat na určité rozpory mezi skutečnou situací v Československu v letech 1945 – 1948 a tím, jak ji americký velvyslanec Steinhardt popisoval ve svých zprávách. Chci také zdůraznit přítomnost (respektive

¹ Kaplan, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá Fronta 1993. Kaplan, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama 1990.

² Veber, V.: *Osudové únorové dny*. Praha: Lidové noviny 2008.

³ Lukes, I.: *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. Oxford: Oxford University Press 2008.

⁴ *Foreign Relations of The United States*. Dostupné z: <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

nepřítomnost) ambicí Spojených států v této geopolitické oblasti, což se podle mého názoru odrazilo na následném vývoji v zemi. Za metodu práce jsem si zvolil zkoumání a analýzu depeší amerického velvyslance L. Steinhardta.

Opět z důvodu rozsahu a záměru práce nebylo možno se věnovat všem událostem, které se v letech 1945 – 1948 v Československu staly. Zvolil jsem si proto jen některé, z nichž každé patří jedna kapitola (s výjimkou následující kapitoly představující americké diplomaty). Jedná se o osvobození Československa v roce 1945, volby roku 1946, situaci ohledně přistoupení k Marshallově plánu a demise ministrů demokratických stran. V každé z výše jmenovaných kapitol nastíním obecný vývoj v zemi a následně se budu věnovat úhlu pohledu, který zachytili američtí diplomaté ve svých depeších. Z důvodu snahy o přehlednost a uspořádanost budu jednotlivé kapitoly strukturovat chronologicky.

2. Diplomaté

V této části se zaměřím na portréty několika amerických diplomatů působících v Praze v letech 1945 – 1948. Nebudu popisovat jejich detailní osobnostní profily, což by vzhledem k zaměření a rozsahu této práce ani koneckonců nebylo možné, ale pouze načrtnu jejich jednání, které umožní lépe chápat motivaci a činy druhých osob. Od roku 1925 se sídlem Velvyslanectví USA v Československu stal barokní Schönbornský palác. Získal jej v roce 1919 první velvyslanec zaoceánské velmoci v Československu – Richard T. Crane⁵. Během druhé světové války americká strana z pochopitelných důvodů palác nevyužívala a krátce před jejím vypuknutím svěřila klíče ke správě švýcarské ambasádě, od níž si je po skončení války také vyzvedla.

Prvním mužem, který vstoupil do velvyslanectví, byl major **Charles Katek**. Katek měl výhodu v tom, že se zvládl dohovorit česky, neboť se narodil roku 1910 v Chicagu českým rodičům. Po absolvování univerzity v Illinois – a získání titulu Ph.D. z historie za dizertaci s názvem „The Development of Czech Democratic Tradition, 1840 – 1867⁶“ - působil v OSS, což byla zkratka Office of Strategic Services, tedy Úřad pro strategické služby. Úřad působil během druhé světové války a zastával zpravodajskou službu orientovanou zejména na takové země, které byly v nepřátelském postavení vůči USA. OSS svoji činnost ukončila v říjnu 1945 a byla nahrazena Central Intelligence Agency, lépe známou jako CIA⁷.

Dvacet dní po příchodu Kateka dorazil **J. H. Bruins**, americký chargé d'affaires, který už měl s působením v Praze své bohaté zkušenosti. Bruins byl povahou velmi odlišný od majora Kateka. Tam, kde Katek preferoval živou společenskou zábavu, dával Bruins spíše přednost klidnějšímu životu. Ve své práci se jevil jako opatrný, pracovitý a prozíravý člověk⁸. John Herman Bruins se narodil roku 1896 a sloužil své vlasti na mnoha důležitých místech. Byl vice konzulem v Rize, později se dostal jako diplomat do Singapur i Hamburgu a v letech 1935 – 1939 sloužil v Praze. Po vypuknutí druhé světové války změnil destinaci a pracoval

⁵ <http://czech.prague.usembassy.gov/schonbornsky-palac.html>

⁶ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 142.

⁷ <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/oss/index.htm>

⁸ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 56.

v Asii, konkrétně v Hong Kongu, kde padl do japonského zajetí⁹. Po vzájemné výměně diplomatů se však vrátil do služby a od roku 1944 byl v Londýně k dispozici prezidentu Benešovi. Jednalo se rovněž o blízkého přítele Jana Masaryka¹⁰.

„Číslem dva“ byl na americké ambasádě Alfred Will Klieforth, do doby příjezdu Lawrence Steinharda, velvyslance USA v Československu, však v zemi zastával nejvýznamnější diplomatický post zaoceánské velmoci. Byl to tedy právě on, kdo oficiálně otevřel Československou ambasádu dne 1. 6. 1945. Z depeší odeslaných Klieforthem je zřejmé, jak moc si považoval prezidenta Beneše a jak velkou důvěru v něj vkládal. Všiml si, že Beneš je lidmi přímo adorován, což se nedalo srovnat třeba s přijetím premiéra Fierlingera, které sice nebylo nikterak chladné, ale Benešovu se rovnat nemohlo¹¹. Tato skutečnost asi nejmarkantněji ovlivnila Kliefortha během Benešovi návštěvy města Plzně (15. 6. 1945) u příležitosti pozvání k velitelství americké armády. Klieforth si o tom poznamenal: „*approached in my opinion the unanimous and genuine welcome given to Beneš.... I do not recall any similar experience of its kind elsewhere in Europe*“¹² ...“

Klieforth si byl vědom, že přítomnost sovětské armády v zemi může znamenat jisté komplikace pro budoucí demokratický vývoj, i s ohledem na nejistý termín prvních poválečných voleb. Zaznamenal rovněž rostoucí popularitu SSSR a komunistů, která pramenila z osvobození země Rudou armádou. Chtěl aktivně tuto nevýhodu umenšit tím, že by, jak rovněž zmiňuje ve své zprávě, doporučoval urychleně zlepšit prezentaci USA vůči českému lidu, a to konkrétně formou distribuce amerických filmů do československých kin, přednášek, apod.¹³

Ve své depeši z 21. 6. 1945¹⁴ Klieforth zmiňuje velmi nepříjemný incident, který se mu stal předchozího dne po konfrontaci s příslušníky sovětské armády. Incident dotváří obraz situací, se kterými se – nejenom – příslušníci americké ambasády museli potýkat při výkonu své služby. Klieforth toho dne prohlížel v doprovodu doktora Bubníka, pracovníka MZV ČSR, byt, o kterém zvažoval možnost pronájmu pro své účely. Byt měl být údajně prázdný, ale oba muži po

⁹ Tamtéž, s. 56.

¹⁰ Tamtéž, s. 56.

¹¹ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 457.

¹² Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 61.

¹³ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 457.

¹⁴ FRUS, *United States Department of State, 1945*, s. 459.

příchodu shledali, že je obýván několika ruskými důstojníky. Ruští důstojníci požadovali po Klieforthovi s Bubníkem sdělení účelu nečekané návštěvy a hrubě se dožadovali předložení patřičných dokumentů. Důstojníci diplomatovi nedovolili odejít a různými způsoby mu vyhrožovali, což trvalo přibližně hodinu, až do příchodu služebně vyššího ruského důstojníka, který věc prohlásil za nedorozumění, s čímž se ale Klieforth nespokojil a požadoval oficiální omluvu ze sovětské strany. Klieforth v oné depeši rovněž vyjádřil domněnku, že podobné události se dějí mnoha Čechům, ale ti jsou při nich prakticky bezmocní.

K incidentu se sovětskými důstojníky se Klieforth ještě ve svých zprávách několikrát vracel, zmiňuje i, že se tohoto tématu dotkl také při rozhovoru s Fierlingerem¹⁵, který podle něj nechápal, proč se ruská strana neomluvila a dodal jen, „*but you and I know how difficult it is to extract an apology from the Russians.*“¹⁶

Krátce po incidentu – v srpnu roku 1945 – požádal Klieforth o přeložení z rodinných důvodů, i když se spekuluje i o tom, že se mohlo částečně jednat o důvody zdravotní¹⁷. Americká strana tak ale v Praze bezesporu přišla o velmi nadějného a nebojácného diplomata, o čemž svědčí i Klieforthova depeše, ve které velmi pozoruhodným způsobem analyzuje atmosféru v československé společnosti léta 1945. Všiml si, že obdiv k SSSR mohutně podpořený osvobozením hlavního města se v průběhu léta začal v československé společnosti poměrně tlumit, kdežto vztah obyvatelů k USA měl opačnou tendenci. Věřil, že občan Československa pozná podstatný rozdíl v materiální výbavě vojáků SSSR a USA, domnívá se tedy, že k úspěšné změně poměru mocenských sil v zemi je zejména potřeba bojovat se strachem, který zdejší společnost svírá už od doby nacistické okupace¹⁸.

¹⁵ Tamtéž, s. 479.

¹⁶ Tamtéž, s. 479.

¹⁷ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 65.

¹⁸ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 60.

2.1. Lawrence Steinhardt

Americký velvyslanec **Lawrence Steinhardt** s příjezdem do Prahy zrovna nespěchal a dorazil až v červenci roku 1945. Igor Lukeš jej charakterizuje jako kvalitního právníka a diplomata s dobrými kontakty jak ve Washingtonu, tak i v americké Democratic party, ale třeba i na burze Wall Street. Jeho jmenování je možno chápat také jako vůli USA podpořit prozápadní demokratický vývoj v zemi¹⁹.

Steinhardt se narodil roku 1896 do židovské rodiny. Zdědil poměrně slušné peníze, které se mu podařilo dále rozmnožovat. Studoval kolumbijskou univerzitu. Původně se chtěl stát lékařem, ale nakonec z rodinných důvodů zvolil práva. Československo navštívil už za první republiky, kdy se podíval do turisticky atraktivních Karlových Varů. Doma v USA Steinhardt pracoval v advokátní kanceláři svého strýce, tamní osazenstvo se skládalo výhradně z rodinných příslušníků, a jako právník byl poměrně úspěšný a známý,²⁰ mezi jeho klienty patřila třeba i Elizabeth Arden²¹.

V roce 1932 se Steinhardt podílel na kampani budoucího prezidenta F. D. Roosevelta. Se státníkem se znal už od dvacátých let, kdy jej potkal v kroužku sdružujícím demokraty v New Yorku²². Steinhardt štědře financoval Rooseveltovu prezidentskou kampaň a Roosevelt se mu později odvděčil funkcí vyslance ve Švédsku. Stal se z něj tak nejmladší diplomat v USA. Roku 1937 se stal ambasadorem v Peru a roku 1939 v SSSR, což jen podtrhuje jeho význam. Ačkoliv se netajil svými výhradami vůči sovětskému režimu (Sověty dokonce označoval za lidi, kteří jsou, „*zcela nepřístupní západní morálce a etice, a rozumějí jen činu, represáliím a moci...*“²³), tak jej preferoval před nacismem a podporoval uznání SSSR Spojenými státy²⁴. Někteří Steinhardtovi spolupracovníci z doby působení v Moskvě jej popisují jako ješitného a egocentrického jedince, a to i často na úkor zájmů USA.

¹⁹ Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 11.

²⁰ Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 70.

²¹ Známá podnikatelka, původem z Kanady, s parfémy, která ve své době patřila mezi nejbohatší ženy světa (pozn. autora).

²² Faure, J. (2005): Americký přítel. Československo ve hře americké diplomacie. Lidové noviny, Praha, s. 54.

²³ Tamtéž, s. 54.

²⁴ Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 71.

Oproti svému předchůdci Daviesovi²⁵ působil na sovětské úřady jako daleko aktivnější člověk. Steinhardta tedy během jeho času, který strávil na postu v SSSR, rozhodně nemůžeme označit za slabošského a odevzdaného. Jistá změna u něj nastala na konci druhé světové války, v době, kdy se připravovala Jaltská konference. Lawrence Steinhardt totiž nefiguroval mezi diplomaty, kteří se Jaltské konference měli účastnit. V té době působil v Turecku, kam odešel v roce 1942²⁶. Turecko bylo do značné míry rozpolcenou zemí, která měla pochopitelně obavy z expanze Německa, ale zároveň se obávala i případného silného sovětského vlivu v zemi. Třetí říše se snažila naklonit si Turecko dodávkami rozličných strojů a technologií, přesto ale – patrně i přičiněním L. Steinhardta – se na samém počátku roku 1945 Turecko připojilo do protiněmecké koalice,²⁷ ale i tak tento diplomat na Jaltské konferenci chyběl, což u něj způsobilo jistou zatrpkllost²⁸.

Steinhardt je obvykle popisován jako osoba energická, ješitná a marnivá. Zajímavě jej líčí československý zástupce v Ankaře, „*Jako bývalý advokát chce mít převahu nad všemi ostatními a rozhodovat sám. Myslí především na svou osobu, nad níž neexistuje nic. Jedná jen pro svou reklamu. Je příliš ješitný.*”²⁹ Podobně jej viděla, byť v trochu pozitivnějším světle, jeho milénka Cecilia Sternberg, „*Byla to silná a dynamická osobnost, pracovitý a schopný člověk. Neměl přitom povahu rozeného diplomata, protože byl příliš otevřený a příliš upřímný. To, co by se mu dalo vyčítat, byla jeho ješitnost a jeho slabost pro hezké ženy.*”³⁰

Se Steinhardtem se nadále počítalo jako s budoucím velvyslancem v Československu, k čemuž se předchozí působení v Turecku zdálo být dobrou kvalifikací, neboť i v případě Československa se jednalo o zemi, v níž se rozehrávala hra mezi dvěma velmocemi. Steinhardt tedy měl mnoho potřebných vlastností k tomu, aby se stal úspěšným velvyslancem v Československu, kdyby zde nebylo několik nepříjemností. V první řadě se jedná o velké zklamání z toho, že sám nebyl

²⁵ Joseph E. Davies, v pořadí druhý americký velvyslanec v SSSR (pozn. autora).

²⁶ Wyman, *The Abandonment of the Jews*, s. 217-240; *Encyclopedia Judaica*, 15:368 in <http://digitalassets.ushmm.org/photoarchives/detail.aspx?id=1135012&search=LAURENCE&index=1>

²⁷ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 78.

²⁸ Tamtéž, s. 78.

²⁹ Faure, *Americký přítel*, s. 54.

³⁰ Sternbergová, C.: *Cesta. Paměti české aristokratky*. Praha: Mladá Fronta 1996, s. 23 IN Faure, *Americký přítel*, s. 55.

přítomen na Jaltě, dále také o to, že po konci války mu už nic nebránilo v tom se zároveň během své práce starat i o chod právnické firmy v New Yorku, což mělo na výkon jeho funkce – zdá se – fatální následky. Steinhardt kupříkladu absentoval v době počínajícího nástupu komunistů (podzim roku 1947), neboť zrovna tehdy se nacházel v New Yorku, někdy chyběl i několik měsíců v kuse.³¹

³¹ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 13 – 14.

3. Do osvobozeného Československa

Při obnově republiky byl velmi důležitý tzv. Košický vládní program, který byl výsledkem politických rozhovorů mezi exilovou KSČ v Moskvě a prezidentem Benešem. Program byl velmi revoluční a stal se jedním z opěrných bodů KSČ na cestě k Únoru. Mimo jiné navrhoval novou sociální politiku, jež byla ve prospěch všeho pracujícího lidu, a dále třeba převedení majetku zrádců pod národní správu. Později byl znárodněn (na základě dekretů) klíčový průmysl a akciové banky, pojišťovny. Podmínkou pro znárodnění byla důležitost (hutě, elektrárny,...), či velikost podniku s více než 150 zaměstnanci.

Již v době krátce po osvobození bylo možno z mnoha příznaků zjistit, že budoucí vývoj bude velmi kontroverzní. Dalo se předvídat, že komunisté se budou snažit moc uchopit, a to rozličnými způsoby. Takto hovořil předseda komunistické strany Gottwald: *„Pravda, my komunisté jsme nuceni s nimi (s nekomunisty ve vládě) spolupracovat... ale (také budeme) tu reakční kliku... v masách odhalovat, diskreditovat, a když přijde čas, zatočíme s ní i jinak... můžeme připočítat, že tu máme Rudou armádu, která také neposiluje pozici buržoasie“³².*

Komunisté již nadále nebudou stát stranou dění, ale mezinárodní situace je doslova katapultuje do pozice nejdůležitější (a nejsilnější) domácí politické strany. Obvykle se však nabízí otázka, proč komunisté neprovedli svůj „únor“ již v roce 1945, neboť v té době měli všechny prostředky k získání neomezené moci k dispozici. Tyto možnosti silně podporovala přítomnost Rudé armády na území Československa a všeobecně dobrý vztah a poměr české společnosti k Sovětskému svazu. Pokus o převzetí moci již po osvobození v roce 1945 by byl ale víceméně zbytečný. Proč by komunisté vyvolávali krizi – a tím i zostřili mezinárodní napětí, jež hrozilo, když tuto moc ve skutečnosti už měli? S přijetím Košického vládního programu bylo jasné, že všechny povolené strany přijaly přechod k socialismu, v němž budou komunisté hrát velmi důležitou úlohu. Celá diskuse o dalším vývoji v republice se tedy již nadále netýkala cíle, ale jen stupně rychlosti a nasazení prostředků.

³² Tigrid P.: Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu. Praha: Odeon 1990, s. 202.

V první vládě obsadili komunisté osm z celkového počtu pětadvaceti křesel. Tento údaj na první pohled vyhlíží v jejich neprospěch, ale komunisté se mohli opřít o podporu mnoha nestraníků (např. Z. Nejedlého). Velmi důležitá je i to, že všichni členové vlády byli lidé, kteří během druhé světové války pobývali v exilu. Tato skutečnost bezesporu snižovala zásluhy domácího odboje.

Demokracie osvobozeného Československa však byla velmi specifická. Předně si je nutno uvědomit, že fungovala jen v jakési „okleštěné“ podobě, což se asi nejvíce projevovalo v možnostech politických stran kritizovat vládní program. Takováto kritika byla ve své podstatě nemožná. Rovněž mnoho politických stran nebylo po válce obnoveno. Jednalo se například o stranu agrárníckou provádějící za druhé republiky fašizaci a politiku antisemitismu, která měla silné zastoupení převážně na venkově. Padlo také rozhodnutí o neobnovení některých politických stran – jednalo se o ty, jež byly označeny za „předmnichovsky reakční“, v programu se o stranách píše:

„Odhodlána vykořenit fašismus politicky a morálně do všech důsledků, vyhlásí vláda zákaz všech fašistických stran a organizací a nedovolí obnovení v jakékoli formě těch politických stran, které se tak těžce provinily na zájmech národa a republiky (agrární strany, její odnože tzv. živnostenské strany, Národního sjednocení, jakož i těch stran, které v r. 1938 splynuly s ludovou stranou). Z těchto opatření nevyplyne žádná újma na morální ani politické cti bývalému členstvu jmenovaných stran, které zůstalo věrno republice. Politicky odpovědným funkcionářům jmenovaných stran, kteří se kompromitovali a těžce provinili na zájmech národa a republiky, bude zakázána politická činnost a účast v organizacích demokratických stran.“³³.

Konkrétní zákaz činnosti se krom agrárníků týkal i stran národní demokracie, živnostenské strany a fašistické Lud'ové strany na Slovensku. Volba občanů tedy byla dosti rapidně zúžena na strany levicové (snad krom strany lidové, ale i ta souhlasila – jak také jinak – s vládní politikou znárodnování, apod.). Nově nastavený, tzv. „lidově demokratický systém“ tedy sice vycházel z meziválečné demokratické republiky, ale ve skutečnosti se od něj odlišoval razantními sociálními změnami (např. již

³³ <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>

zmiňované znárodnění). Vedoucí ekonomickou silou v zemi byl po znárodnění klíčového sektoru (banky, pojišťovny, důležitý průmysl – doly, hutě, atd..) stát. Znárodněno bylo zhruba na šedesát procent průmyslové výroby³⁴. Velmi podstatná pro postavení státu jakožto vedoucí ekonomické síly v zemi byla i pozemková reforma, jež spočívala v konfiskaci půdy Němců a zrádců.

I z mezinárodního hlediska lze v poválečném uspořádání nejen v Československu spatřovat velkou změnu. V nastalém dočasném mocenském vakuu se naskytla, slovy Karla Kaplana³⁵, pro Sovětský svaz, „...*historická šance stát se druhou největší světovou velmocí a první a jedinou velmocí evropskou.*“

3.1. Osvobození Československa z pohledu americké diplomacie

Druhá světová válka se chýlila ke svému konci, bylo tedy nutné ujasnit si pravidla, na jakém základě bude spolupráce obou supervelmocí (USA a SSSR) probíhat nadále. Specifickou roli v tomto utváření sehrálo i osvobozené Československo, a to zejména proto, že se jednalo o okupovanou zemi, kterou souběžně osvobodily obě velmocenské armády. Pro budoucí vliv v republice, minimálně z psychologického hlediska, se zdálo klíčové osvobození hlavního města. V této souvislosti zmiňuje Kokoška³⁶, že při jednání exilového vojenského vedení se sovětskými představiteli v dubnu 1945 dospěl generál Píka k závěru, že Sověti nemají na pomoci povstání nejmenší zájem. To ale bylo v rozporu s rozhlasovým vysíláním z Londýna a s výzvou Košické vlády.

Patton na západní části fronty postupoval rychleji, než se předpokládalo, což vytvářelo novou situaci. Americký prezident Truman si 5. 5. 1945 nechal vypracovat písemný průzkum ohledně situací zemí v ožehavé oblasti mezi Německem a Sovětským svazem. Při pohledu do mapy muselo být zřejmé, že Praha je jediným z velkých měst v této oblasti, které nebylo obsazeno Sověty. Britové soudili, že

³⁴ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 19.

³⁵ Tamtéž, s. 12.

³⁶ Srovnej recenzi J. Peška na: Stanislav Kokoška, Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání NLN Praha, 2005 IN ČČH 104, 2006, s. 410 – 414.

obsazení Prahy spojeneckými vojsky by posílilo pozici spojenců a bylo by to i v zájmu samotných Spojených států. Churchill píše Trumanovi 4. 5., že není pochyb o tom, že osvobození Prahy a co největší částí Československa by měl velký vliv nejenom na další vývoj v Československu, ale i na vývoj v okolních státech. Za zmínku v tomto ohledu bezesporu stojí i telegram Jeffersona Cafferyho³⁷ rovněž ze 4. 5. 1945 (tedy z doby krátce před samotným vypuknutím povstání v Praze), ve kterém de facto potvrzuje požadavek Britů na postup amerických sil až k Vltavě³⁸. Na názor Britů ale Eisenhower s Marshallem nebrali ohledu a další postup koordinovali se Sověty. Za ústupky v oblasti severního Německa byli ochotni obětovat i osvobození Prahy³⁹.

Podobnou otázku nastolil už o několik dní dříve E. R. Stettinius⁴⁰, který 28. 4. 1945 obdržel od A. Edena přísně tajné memorandum, ve kterém se opětovně uvádí pozitivní důvody pramenící z osvobození Prahy spojenci⁴¹, zároveň je v memorandu zmíněn i postoj českých ministrů, kteří jsou potěšeni příjezdem amerických jednotek k československým hranicím a také zmiňují, že českoslovenští komunisté jsou z této situace náležitě zoufalí.,, *...that the Czechoslovak Ministers are of course delighted at the arrival of United States troops at the borders and say that the Czechoslovak Communists are correspondingly depressed.*⁴² V závěru memoranda přidává Stettinius i svůj příznivý náhled na tento návrh, nicméně přesto doporučuje tuto záležitost dále prodiskutovat s ohledem na vojenské a politické aspekty celé situace.

V neposlední řadě o výhodnosti postupu na Prahu píše diplomat Joseph Grew ve zprávě⁴³ ze 7. 5. 1945, kde se zmiňuje o tom, že přítomnost americké armády v Praze by Spojeným státům prospěla při vyjednávání s Rusy.

Ve spojení se Sověty byl i vrchní velitel americké armády generál Eisenhower, který byl ještě 4. 5. připraven k postupu na Prahu, nicméně po odpovědi sovětského generála A. I. Antonova, že, „*Sovětské velení žádá generála Eisenhowera, aby upustil od postupu spojeneckých vojsk v Československu, přes*

³⁷ Jefferson Caffery, americký diplomat slouží v letech 1944 – 1949 ve Francii.

³⁸ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 447.

³⁹ Srovnej recenzi J. Peška na: Stanislav Kokoška, Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání NLN Praha, 2005 IN ČČH 104, 2006, s. 410 – 414.

⁴⁰ E. R. Stettinius, Jr. americký státní tajemník sloužící v letech 1944 – 1945.

⁴¹ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 445.

⁴² Tamtéž, s. 445.

⁴³ Tamtéž, s. 448.

*dříve dohodnutou linii Karlovy Vary – Plzeň – Budějovice, aby bylo zabráněno možnému zmatku vojenských sil.*⁴⁴ se rozhodl postup zastavit patrně i proto, jak naznačuje Igor Lukeš⁴⁵, aby se americká strana vyhnula možnému sporu se SSSR.

To, že Spojené státy nakonec Prahu neosvobodí, bylo pro některé jedince velkým překvapením, budoucího velvyslance Steinhardta nevyjímaje⁴⁶. Krom krátké epizody amerických vojáků Fodora, Tauba a Shapira, kteří se do Prahy během povstání dostali, tak Američané zůstali na svých pozicích na západě země. Patton nezískal ani Prahu a pochopitelně ani Berlín. Vzniklé situace samozřejmě využili českoslovenští komunisté, kdy rozhodnutí americké strany prezentovali jako důkaz lhostejnosti vůči Československu a v myslích mnohých občanů se tak jistě nabízela paralela s ještě stále živým mnichovským traumatem. Navíc, podle zprávy Williama O. Donovana z OSS⁴⁷, komunisté šířili mínění, že Sovětský svaz Československo neopustil v době květnového povstání a ani v době mnichovské krize, což mělo podle Donovana značný efekt mezi československým lidem.

⁴⁴ Tigris P. Kapesní průvodce, s. 195 – 196. Dále také *United States Department of State 1945*, strana 448

⁴⁵ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 51.

⁴⁶ Tamtéž, s. 51.

⁴⁷ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 54.

3.2. Vnímání tzv. „mnichovského komplexu“

Po Mnichovské dohodě ze září roku 1938 se jedním ze stěžejních úkolů prezidenta Beneše stalo její odčinění a zároveň vytvoření preventivní zábrany pro opakování. Výše uvedené měla zajistit obnova Československé republiky v předmnichovských hranicích, posílená o zahraničně politické zabezpečení proti německé hrozbě, které by bylo koordinováno s vnitropolitickými zárukami⁴⁸. Na mezinárodním poli nebyla československá pozice natolik silná, aby podobné garance mohla prosazovat osamoceně, musela se tedy opřít o pomoc některé ze supervelmocí, které s návrhy odsunu souhlasily. Důkazem toho je Churchillovo prohlášení ze 3.4. 1943: *„Transfer obyvatelstva je nutný. Kdo chce opustit baltské státy, ať jde. Stejně tak z východního Pruska, jestli připadne Polsku, a taky ze Sudet. Dostanou krátkou lhůtu, aby si vzali to nejnnutnější a šli. Doufám, že to u Rusů prosadíme.“* Podobně se v témže roce vyjádřil i Roosevelt, *„(Poláci) rozpoutají na krátkou dobu, ale hrozně, teror vůči německým orgánům a přistěhovalému německému obyvatelstvu, takže obyvatelstvo dobrovolně a masově opustí území Polska ... Němci si to zasloužili.“*⁴⁹ Určitým vzorem mohl být řecko - turecký transfer z dvacátých let. Změna v přístupu západních velmocí nastala až v okamžiku, kdy se tito spojenci ujímali správy a zodpovědnosti za západní teritoria Německa a tento dosud abstraktní problém se změnil v nutnost zvládnout miliony utečenců a vysídlenců z východu⁵⁰.

12. prosince roku 1943 byla ale také podepsána Československo – sovětská smlouva o přátelství a poválečné spolupráci. Podepsání smlouvy mělo závažné následky na další směr československé politiky. Beneš od té doby vázal zahraničně politické kroky na soulad se sovětskými stanovisky, Karel Kaplan o tom píše: *„... (Beneš) nepochyboval o rozhodujícím vlivu Sovětů v této oblasti po válce. Po 22. červnu 1941 prohlašoval, že se soustředí na problémy střední Evropy: „Ať je to, jak chce – říkal – my se musíme stále jen ohlížet na východní a střední Evropu, v níž*

⁴⁸ Kaplan, Pravda o Československu, s. 5.

⁴⁹ Srovnej recenzi J. Peška na: Alte R.: Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946 – 1947, München: Oldenbourg V. 2003 IN Soudobé dějiny XIV. 2007, s. 154 – 162.

⁵⁰ Tamtéž

žijeme. Francie a Anglie zase po této válce zůstanou daleko, budou mít své vlastní zájmy a my musíme své zabezpečení hledat jenom tam...⁵¹

Důvody, které Beneše k takovému rozhodnutí vedly, byly různé. Jednak se na něm pochopitelně podepsalo zmiňované „mnichovské trauma“, zároveň ale věřil, že SSSR se po válce politicky změní a uvědomí si svoji novou úlohu světové velmoci a chtěl se také vyvarovat osudu Polska. *„Hovořili (Beneš, Ripka, Masaryk) o změnách, kterými prochází sovětský režim vnitropoliticky i mezinárodně. Poukazovali na patriotismus sovětské politiky, demokratizaci vnitřního života, na rozpuštění Kominterny, na protržení mezinárodní izolace a vstup do pozice světové velmoci, která si upřímně přeje spolupracovat s ostatními. Tyto do značné míry nové jevy sovětského života Beneš zobecňoval. Spatřoval v nich nikoliv taktickou záležitost, ale řád, logický vývoj velkého státu, který si po vítězné revoluci uvědomil své nové úlohy, poslání a cíle „nikoliv už jen revoluční a jen sovětské“, k čemuž užívá nových metod a cest.⁵²*

Výsledkem je Benešův dost – z dnešního úhlu pohledu – negativní postoj k možné demokratizaci poválečného Německa a naopak, tehdy v určitých kruzích poměrně rozšířený, dojem o budoucí postupné demokratizaci Sovětského svazu. Benešovo přesvědčení o potřebnosti úzké spolupráce se SSSR, vycházelo z geografického postavení ČSR, tedy z toho, že další potenciální spojenci (Francie a Velká Británie) budou spíše pracovat ve prospěch svých vlastních zájmů, které se nemusí zrovna dotýkat bezpečnosti malé země ve střední Evropě. Sovětský svaz – jakožto jediná relevantní velmoc v Evropě – by tyto záruky mohl poskytnout. *„My klademe důraz na to, že Rusko musí být v Evropě, ve střední Evropě a že dokonce musí být rozhodujícím činitelem ve východní části Evropy.⁵³* (kancléř Smutný).

Karel Kaplan zmiňuje ještě jeden motiv, vizi Československa jakožto „nejkonstruktivnějšího prvku Centroeropy⁵⁴. Tato případná budoucí role ČSR předpokládala velmi kladný vztah k největší tehdejší evropské mocnosti – SSSR. Při pohledu na situaci Československa by se mohlo zdát, že do spojení se SSSR bylo doslova vnuceno okolnostmi. Pravda je to jen částečná. Je sice skutečností, že

⁵¹ Kaplan, Pravda o Československu, s. 10.

⁵² Kaplan, Pravda o Československu, s. 8 – 9.

⁵³ Kaplan, Pravda o Československu, s. 11.

⁵⁴ Tamtéž, s. 11.

např. se všemi svými sousedy mělo tehdejší Československo nevyřešené spory ohledně výsledné podoby hranic, ale k přilnutí k východní velmoci spíše vedly stále ještě působící obavy z možné odvety ze strany Německa a z jejich pokračujících výbojů směrem na východ, kterým by Československo pochopitelně stálo v cestě. Předpoklad byl takový, že blízké spojení se SSSR nepřinese ČSR nějaký zásah do vnitrostátních záležitostí, neboť SSSR se bude ve své strategii orientovat spíše na vznik pásma států, jež by vytvořily neutrální zónu mezi Německem a SSSR a mohly zabránit potenciálnímu dalšímu německému „Drang nach Osten“.

Alte⁵⁵ se tu dovolává mínění Jaroslava Kučery, že v zahraničněpolitickém ohledu nebylo tehdejšímu Československu zapotřebí žádné vnější "sovětisace", protože proces sladění poválečných československých "národních zájmů" se sovětskou zahraniční politikou proběhl převážně v české národní režii. Příčinu v integraci země do východoevropského bezpečnostního systému vidí ve čtyřech událostech: 1) Pařížská mírová konference o spojencích Německa z roku 1946 s ohledem na neúspěšný odsun maďarské menšiny, 2) Neúspěšná jednání o československo – francouzské smlouvě o přátelství a spojení z let 1946-1947, 3) Jednání o Marshallově plánu a 4) Důležitý postoj Československa k německé otázce. V začlenění Československa do amerického modelu by se země pravděpodobně stala spolu s Německem zemědělskou částí jinak industriální sféry Spojených států. Tento model byl ale v ostrém protikladu k bezpečnostní politice středoevropské země.

To, že téma „mnichovského traumatu“ silně rezonovalo československou politickou scénou i rok po skončení druhé světové války dokládá zpráva československého velvyslance V. Hurbana, který v souvislosti se žádostí podanou americké straně ohledně poskytnutí získaného válečného materiálu od kapitulujících Němců píše: „*Expecting that Germany would strike against Czechoslovakia with the first opportunity...*“⁵⁶

⁵⁵ Srovnej recenzi J. Peška na: Alte R.: Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946 – 1947, München: Oldenbourg V. 2003 IN Soudobé dějiny XIV. 2007, s. 154 – 162.

⁵⁶ FRUS, *United States Department of State 1946*, s. 197.

V memorandu z 18. 7., které obsahuje souhrn doporučení ohledně československé politiky, se americká diplomacie vrací k problému národnostních menšin ve více bodech, například tento:

„While the United States Government recognizes that the treatment of minorities in Czechoslovakia is primarily an internal problem, it follows with interest the plans of the Czechoslovak Government to create a more stable situation with respect to its minorities“⁵⁷

Co se týče názoru velvyslance Steinhardta, tak ten zastával, z amerického úhlu pohledu, radikálnější stanovisko. Odsun podporoval, dokonce v něm spatřoval jistou paralelu se vztahem své země k Japonsku po útoku na Pearl Harbour. Sluší se ovšem dodat, že velvyslanec Steinhardt po Československu moc necestoval. Pracovně se pohyboval víceméně v Praze a do stažení amerických vojsk ze západu Čech ještě v Plzni. Soukromně si tu a tam vyjel do Kynžvartu, Častolovic, či Kolína, ale není známo, že by se podíval přímo do Sudet a mohl tak poznat problematiku odsunu jako očitý svědek⁵⁸.

Nehrálo se ale jen o odsun německého, respektive maďarského, etnika, ale Československo rovněž řešilo problém sporných hraničních území na Těšínska, kde bylo také záhodno usilovat o sovětskou přízeň pro kladné vyřízení celé situace.

S ohledem na výše zmíněné Beneš, „vyvodil – a je k tomu mnoho nezpochybnitelných důkazů – že s Francií a Británií nelze počítat (nebo jen příležitostně) a že jedinou naší šancí je příklon k Sovětskému svazu.“⁵⁹ Britská politika byla stran samotného obnovení Československa v předmnichovských hranicích dlouhou dobu dost nečitelná. Z memoranda lorda Buxtona z roku 1940 se dokonce můžeme dozvědět, že:

„za předpokladu odchodu radikálů z vlády (především Hitlera), navrhoval sjednat dohodu se zajištěním existence třetí říše (cílem bylo rozrušit uzavřené Hitlerovo spojení se Stalinem), Čechy a Morava v mnichovských hranicích a „nějaké zmenšené Polsko“ by zůstaly součástí říše, dostaly by „mezinárodně

⁵⁷ Tamtéž, s. 423.

⁵⁸ Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 105.

⁵⁹ Veber, Osudové únorové dny, s. 12.

zaručenou autonomii“ a právo volit vlastní poslance do říšského sněmu, což ovšem nemohl nikdy Beneš akceptovat.⁶⁰“

Beneš určitě věděl, že sblížením se Sověty rozladí západní spojence a sám měl své výhrady vůči Stalinovi, nicméně byl přesvědčen, že pro zemi nacházející se mezi Německem a SSSR nemá jinou možnost. V soukromí se sice několikrát vyjádřil na adresu Sovětů velmi kriticky, ale na veřejnosti se vždy jejich přání podrobil, „*It was classical Beneš: privately seething about the cynicism of Soviet diplomacy, and then meekly submitting to it*“⁶¹

3.3. Postoj USA k osvobozenému Československu a k jeho zahraničně politické orientaci

Spojené státy si uvědomovaly nastávající změnu v mocenském rozložení sil v Evropě. G. C. Marshall tvrdil, ve shodě s G. Kennanem, že, Československo je jakýmsi výčnělkem západu do sovětského teritoria a že už jen samotná poloha této země ji předurčuje svému osudu⁶². Poté, co mocenské pozice ve střední Evropě zcela vyklidilo Německo a z velké části i Francie s Británií, tak to byly právě Spojené státy, které mohly působit jako prakticky jediná prodemokratická zahraniční síla⁶³.

Vřelé přátelské vztahy mezi Československem a USA byly realitou, nicméně tyto vztahy – fungující už od samotného vzniku Československa – nikdy nebyly politicky významné a Spojené státy praktikující politiku izolacionismu v předválečné době neměly v oblasti střední Evropy prakticky žádné velké relevantní zájmy. Igor Lukeš soudí, že Spojené státy – na rozdíl od Sovětského svazu – neměly připraveny konkrétní plán, který by začaly ve střední Evropě uskutečňovat. Obecně se v americké politice věřilo, že Stalin nebude zasahovat do suverenity států v oblasti mezi Německem a Sovětským svazem⁶⁴.

⁶⁰ Z. Zeman, Edvard Beneš, s. 187 in Veber, Osudové únorové dny, s. 375.

⁶¹ Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 29.

⁶² Lukes, On the Edge of the Cold War, s. 4.

⁶³ Tamtéž, s. 10.

⁶⁴ Tamtéž, s. 8.

Tento pohled nebyl pochopitelně zcela jednotný, existovali i skeptici ohledně dalších predikcí sovětského postupu v „centroeurope“, například W. C. Bullitt⁶⁵. „*He noted that the Kremlin had learned from previous mistakes and would apply different strategies in different countries. It might come with cold steel into the Baltics and Poland, but with treaties and patience to Finland and Czechoslovakia. The outcome, however, would be the same.*“⁶⁶

Z několika bodového memoranda připraveného pro Washington Výborem pro Balkán a Podunajsko s názvem *Summary of Recommendations*⁶⁷ z června roku 1944 lze vyčíst zevrubný přístup Spojených států k dalšímu blízkému vývoji v Československu. Můžeme tu nalézt poznámky týkající se odsunu Němců, kde se zdůrazňuje, že se jedná o interní záležitost Československa, o uspořádání země krátce po zaznění posledního výstřelu války, či o podpoře vzájemného budoucího obchodu. Ohledně případného nebezpečí ztráty suverenity ve prospěch sovětské expanze do Evropy tu však není ani zmínka.

3.3.1. Cesta do Košic

Před návratem do osvobozené země z Londýna se Beneš ještě rozhodl zavítat do Moskvy, kde se sešel se Stalinem. V rámci návštěvy se rovněž setkal i s americkým velvyslancem v Moskvě Harrimanem, kterému řekl, že Stalin mu tvrdil, že SSSR nebude zasahovat do budoucího vývoje v ČSR a dodrží tak své předchozí dohody. Řeč přišla rovněž na téma Podkarpatské Rusi, kde bylo dohodnuto, že po válce připadne té zemi, kde bude potřena „*the will of the people*“. Podle Harrimanovi depeše případná ztráta tohoto území Beneše vůbec nerozrušila, napsal: „*I should not, however, give the impression that he was acquiescing in a decision to this effect.*“⁶⁸ Od návštěvy Moskvy před příletem do vlasti Beneše několik lidí odrazovalo, jmenovitě třeba L. Feierabend, zejména poté, co nastal nepříjemný incident ohledně doprovodu západních diplomatů (byli mezi nimi i Klieforth s Bruinsem) z Londýna do Rumunska a následně do Košic, kterým byla na cestu zrušena tranzitní víza s poukazem na nedostatečnou ubytovací kapacitu⁶⁹. Tato situace měla pochopitelně negativní dopad na vztahy se západními spojenci a zároveň dovolila Sovětům

⁶⁵ Americký diplomat, novinář a spisovatel, ve třicátých letech se stal prvním ambasadorem v SSSR.

⁶⁶ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 9.

⁶⁷ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 422 – 425.

⁶⁸ FRUS, *United States Department of State 1945*, s. 428.

⁶⁹ Tamtéž, s. 430.

kontrolovat Benešův návrat do Prahy⁷⁰. Americkou stranu zejména těžce urazila skutečnost, že sovětský velvyslanec Zorin do Československa přicestoval spolu s Benešem, i z toho důvodu byl podán v dubnu 1945 ostrý protest⁷¹.

Ještě 2. dubna 1945 americký prezident Roosevelt gratuluje do Košic krátce před schválením vládního programu. V Rooseveltově zprávě se mimo jiné píše: *„Your homecoming also symbolizes to all Americans the turning of the whole World from the years of conquest and trife to an era of justice and cooperation in community of free nations dedicated to those same principles of democratic integrity which are so characteristic of Czechoslovakia itself.“*⁷²

Z výše uvedeného plyne, že americká strana, jakkoliv měla zájem na dobrých vztazích s novým Československem a chtěla zdejší demokracii zachovat⁷³, s postupujícím časem musela stále více nabývat dojmu, že Československo se z vlastní vůle velmi přibližuje Stalinovi (Harriman několikrát v depeších opakoval, že Beneš je z diskusí se Stalinem a Molotovem spokojen⁷⁴). Tento dojem je pochopitelný, kupříkladu Beneš mohl vůči neudělení víz západním diplomatům podat stížnost a třeba i cestu přerušit s poukazem na své vážné zdravotní problémy, nicméně samotné Spojené státy neposkytly Československu ani polovinu takových záruk, jako právě Sovětský svaz a v situaci, kdy sovětská armáda mohutně pronikala do srdce Evropy, šlo jednat jinak jen velmi obtížně.

⁷⁰ Tamtéž, s. 436.

⁷¹ Tamtéž, s. 440.

⁷² Tamtéž, s. 434.

⁷³ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 4.

⁷⁴ FRUS, United States Department of State 1945, s. 430.

4. Volby 1946

Parlamentní volby roku 1946 byly všeobecně vnímány jako krajně důležité. Oproti volbám z předválečných let zůstaly některé aspekty stejné, ale lecos se také změnilo. Předně se znovu jednalo o volby konané na principu poměrného zastoupení a vázaných kandidátek, ale na rozdíl od první republiky zde nebyla obnovena druhá parlamentní komora. Aktivní právo bylo rovněž sníženo na 18 let a pasivní poté na 21. Tyto volby byly výjimečné i tím, že zde byly zavedené tzv. bílé hlasovací lístky, které byly určeny pro voliče nesouhlasící s politikou Národní fronty.

4.1. Volební přehled

Rozvrstvení komunistických voličů bylo velmi pozoruhodné. Klesalo od severovýchodu k jihovýchodu, poměrně nízké tedy bylo v oblastech Moravy. Mezi velmi výrazné opory KSČ patřily oblasti pohraničí (Sudety). Překvapující byla velká podpora KSČ na venkově, což dříve byla tradiční „bašta“ agrárníků. Právě český venkov byl nejspíše rozhodujícím faktorem vedoucím k celkovému výsledku voleb. Silní byli komunisté i v průmyslových oblastech (Kladno). Nejvýznamnější oponent KSČ – Národní socialisté - byl pak silný ve městech (Praha, Brno). Největší podpory na Moravě pak dosáhla strana lidová. Poměrně slušné podpory strana dostala i v oblasti východních Čech. Sociální demokraté z voleb 1946 vyšli jakožto strana nejslabší⁷⁵.

Před volbami měli národní socialisté představu, že právě jejich strana se stane stranou nejsilnější, což se nenaplnilo. Právě jistota a přesvědčení národních socialistů o jejich budoucím silném postavení v zemi dost narušovala i případné formování nekomunistické opozice před volbami. Předpokladem národních socialistů bylo, že komunisté budou postupně slábnout a v dalších volbách prohrají.

Nejslabší stranou byla strana sociálně demokratická. Tato skutečnost se může přičítat na vrub tomu, že sociální demokraté vystupovali v podobné politické linii

⁷⁵ Měchýř J.: Volby roku 1946, Dějiny a současnost č. 2, (1991). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1991, s. 28-33.

jako komunisté a pro velkou část voličstva tedy představovali jen jakousi „pobočku“ KSČ. V sociální demokracii se tak vykryštovala dvě křídla, jež by se pro zjednodušení daly označit za „levici“ – která byla pro co nejužší spolupráci s komunisty – a „pravici“ – která se naopak od podobných záležitostí spíše distancovala. Sociální demokracie v té době ani zdaleka nebyla jednotnou stranou, po určitou dobu dokonce balancovala na hranici vnitřního rozkolu. Sociální demokraté se tak – navzdory svému nízkému volebnímu zisku – stali jakýmsi „jazýčkem na miskách vah“, neboť to byli právě oni, kteří mohli při společném hlasování ve vládě s ostatními demokratickými stranami (národními socialisty, lidovci a demokratickou stranou) zastavit komunistické návrhy.

Strana lidová také skončila s volebním výsledkem, který nenaplnil očekávání vedení. I zde převážně padala kritika na spolupráci s komunisty. Asi nejvýznamnějším oponentem po volbách z řad lidovců byla Helena Koželuhová, a to do takové míry, že byla 8. června 1946 ze strany vyloučena. Definitivního vyloučení se však Koželuhová díky svému odvolání dočkala až v září téhož roku. Požadavky opozičního křídla lidovců – které však nebylo zdaleka tak silné, jako podobné křídlo u sociální demokracie – nesly nároky na zcivilnění strany, což by se promítlo do menšího počtu kněží ve stranických funkcích, a také požadavky na omezení vlivu bývalých členů jiných stran.

Národní socialisté – byť po komunistech z voleb vyšli jako nejsilnější – také nemohli být spokojeni. Od voleb očekávali posílení svých pozic a tomuto úkolu přizpůsobili i svoji kampaň, v níž kritizovali jak klíčového oponenta – komunisty, tak i strany ostatní⁷⁶. Je nezpochybnitelné, že ještě v předvečer voleb si mnoho národních socialistů bylo jisto volebním vítězstvím. „...v Praze bude odevzdáno asi 400 000 bílých hlasovacích lístků, které budou uznány za neplatné, národní socialisté a lidovci obdrží také asi 400 000 a komunisté se sociálními demokraty obdrží dohromady asi 100 000 hlasů“ – F. Zeminová⁷⁷. Národní socialisté doufali, že volebním úspěchem dosáhnou vlády bez komunistů. Otázkou je však, zda by takovou vládu prezident Beneš vůbec jmenoval. On sám se totiž vyjádřil s poznámkou, že nebude jmenovat jinou vládu, než tu z Národní fronty, jež není možná bez

⁷⁶ Kocian J.: Československá strana národně socialistická 1945 – 1948. Brno: Doplněk 2002, s. 101.

⁷⁷ Tamtéž, s. 102.

komunistů⁷⁸. Po volbách tyto úvahy národních socialistů o vládě bez komunistů vzaly z logických důvodů za své.

Volby z roku 1946 potvrdili silnou pozici komunistické strany a svěřily jí do rukou poměrně významnou moc. Komunisté nezískali absolutní většinu, podařilo se jim přesvědčit asi jen třetinu voličstva, což ale rozhodně není málo. Pavel Tigríd o těchto volbách napsal, že v nich zklamal národ⁷⁹. Podobně se vyjádřil i Prokop Drtina „*Stal se opak toho, co jsme předpokládali po uzavření košické vládní dohody a české voličstvo dalo komunistům větší moc a sílu, než oni sami na jaře 1945 v Moskvě očekávali ... Za to je ovšem odpovědný jen český národ sám, český lid sám - nikdo jiný! Necht' tedy nikde jinde viníka nehledá a nesnaží se této odpovědnosti zbavit. To by k ničemu dobrému nevedlo. Jen sebepoznání může jednoho dne přinést žádoucí nápravu.*“⁸⁰.

O výsledku voleb píše Jan Měchýř: „*Rozhodovaly emoce, osobní sympatie, životní zkušenost, dojmy, iluze. To vše působilo bezprostředně po válce v celé Evropě se stejným výsledkem: příklon k levicovým stranám, ve velké míře právě ke stranám komunistickým. Nejinak tomu bylo také v Československu.*“ „*Chamberlain s jeho deštníkem, to byl symbol věrolomnosti, kdežto „Pepa“ (Josef V. Stalin) byl symbolem věrnosti a svobody. V povědomí velké části národa se spojily v jeden pojem slova Stalin – Sovětský svaz – Osvobození – Komunismus – Komunistická strana.*“⁸¹

4.2. Pohled americké strany

Volby do Ústavodárného shromáždění Československé republiky se konaly 26. května roku 1946. Už následujícího dne píše Steinhardt do své vlasti rychlý přehled. Tvrdí, že volby se konaly v poklidné atmosféře a obešly se bez jakýchkoliv incidentů, což platilo pro celou zemi. V následující depeši z 29. května svůj postoj ještě konkretizuje: „*The election was held in an atmosphere of order and relative calm.*“⁸² a přidává názor, že ačkoliv komunisté ve volbách zvítězili, tak rozhodně nedocházelo k nějakému zastrašování voličů a k volebním manipulacím. Domnívá se

⁷⁸ Kaplan K.: Pět kapitol o únoru. Brno: Doplněk 1997, s. 167.

⁷⁹ Tigríd, Kapesní průvodce, s. 221.

⁸⁰ <http://www.sds.cz/view.php?cislocianku=2006052701>

⁸¹ Měchýř, Volby roku 1946 s. 28-33.

⁸² FRUS, *United States Department of State 1946*, s. 199.

také, že voliči nehlasovali ani tak pro osobnosti ve stranách, jako spíše pro strany samotné.

V depeši Steinhardt opakuje známá čísla výsledku voleb, vůbec se už ale nepozastavuje, krom krátké poznámky, že čísla komunistů byla „*greater than anticipated*“ dalece mimo jeho původní odhady, díky nimž očekával vznik pravo-centristické vlády, což je velmi podivný odhad, neboť jedinou stranou v tehdejší Československu, kterou by bylo možno označit za „pravicovou“ byli snad pouze lidovci a na Slovensku Demokratická strana. Steinhardt předpovídal pro KSČ 88 křesel ve shromáždění, pro národní socialisty křesel 66, pro lidovce 55, pro sociální demokracii 39 a na Slovensku pro Demokratickou stranu křesel 50 a pro Stranu svobody 1 a pro Stranu práce křesla 2⁸³. To byl pochopitelně zcela iluzorní odhad, který navíc nevyhází ani matematicky, neboť součet křesel dává číslo 301. Pro lepší přehled jsem sestavil tabulku níže.

Politická strana (zkratka)	Steinhardtův odhad (počet křesel)	Skutečnost (počet křesel)
KSČ + KSS	88	114
ČNS	66	55
ČSL	55	46
ČSD	39	37
DS	50	43
Strana slobody	1	3
Strana práce	2	2

Steinhardt tedy hrubě podcenil šance komunistů a naopak nadhodnotil vyhlídky národních socialistů a lidovců i DS. Relativně přesně se mu podařilo tipnout

⁸³ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 134.

volební výsledek sociální demokracie a marginálních stran Strany slobody a Strany práce. Určitá vodítka naznačující výsledek voleb tu samozřejmě byla a je jen chybou Steinhardta, že je pravděpodobně zcela ignoroval. Jednak už tehdy se praktikovaly průzkumy veřejného mínění (které dopadly poměrně přesně, ale bohužel byly uloženy u notáře a zveřejněny až po proběhnutí voleb), ale hlavně určitým lakmusovým papírkem pro nadcházející volby byly volby komunální z téhož roku, ve kterých KSČ zaznamenala v české části fenomenální úspěch 46%. Nutno je i poznamenat, že už v březnu předpověděl vysoké vítězství komunistů ve volbách F. Peroutka, ale ani jemu nebyla věnována dostatečná pozornost. Pro úplnost, Steinhardt nebyl jediný, kdo volební výsledek odhadl nesprávně, podobně překvapené bylo prakticky celé vedení národních socialistů i prezident Beneš.

Navzdory situaci neviděl však Steinhardt výsledek voleb zase až tak tragicky. Píše, že KSČ v podstatě nedosáhla svého odvážného cíle získání většiny v novém sněmu a že dokonce i s podporou sociální demokracie a Strany práce na Slovensku mají dohromady pouze křehkou většinu, která – jak soudí Steinhardt – může být kdykoliv narušena absencí z důvodu nemoci, či specifickou rolí sociální demokracie coby pověstného „jazýčku na vahách“.

Otázkou ale může také být, zda se Steinhardt rovněž nemýlil ve svém posouzení těchto voleb jako takových, kde, „*all experienced observers are agreed that the vote recorded was the expression of the will of the people in a democratic manner*“⁸⁴. Není totiž jisté, zda volby můžeme skutečně označit za stoprocentně svobodné. Je zde totiž hned několik faktorů, které toto tvrzení minimálně lehce zpochybňují.

- a) Povoleny byly jen některé strany, podobně jako v jiných osvobozených zemích Evropy, jež si navíc byly programově velmi blízké – všechny souhlasily s Košickým programem.
- b) Byl uplatňován tzv. „malý retribuční dekret“, což byla velmi silná páka v rukou národních výborů (kde měli většinovou kontrolu obvykle komunisté), neboť stačilo pouhé vznesení obvinění, aby

⁸⁴ FRUS, *United States Department of State 1946*, s. 199.

dotyčný byl zbaven volebního práva. Volební právo nebylo dáno, podobně jako jinde v Evropě, Němcům a Maďarům.

V závěru své depeše projevil však Steinhardt i několik poměrně trefných postřehů. Tvrdí například, že nejdůležitějším a nejzajímavějším výsledkem voleb je boj o sociální demokracii, která je vnitřně rozpolcena, což ale ostatně nebylo žádným tajemstvím. Ve vedení strany zprvu převažovali příznivci úzké spolupráce s komunisty. Zlomem ale byly právě volby roku 1946, kdy se po trudném výsledku požadovala revize dosavadní spolupráce s komunisty. Touha po na komunistech nezávislé straně byla poté ztělesněna v listopadu 1947 volbou B. Laušmana předsedou strany. „...sjezd přece jen pootevřel cestu ke sblížení s nekomunistickými stranami. Posílil prvek, který už obsahovaly dohody sociální demokracie s komunisty a s národními socialisty ze září 1947, a to snahu hrát roli sjednotitele Národní fronty, smiřovatele komunistů a nekomunistické opozice.“⁸⁵

Správný postřeh prokázal Steinhardt i dále, neboť píše, že navzdory tomu, že nastávající vláda se asi nebude zcela shodovat s tou dosud vládnoucí, tak se přesto žádných změn v prováděné politice nedočkáme. To potvrzuje i Jan Měchýř: „...nestalo (se) nic tak tragického. Nová vláda zůstala i nadále vládou všech stran Národní fronty, program předložený designovaným premiérem byl přijatelný, pozitivní, celkem oprávněně byl označen jako Budovatelský program. Akcentoval především úkoly obnovy národního hospodářství a zároveň uklidnil ostatní partnery prohlášením, že vláda považuje znárodnovací proces za ukončený, což byl také jeden ze stabilizačních prvků. Zdálo se, že stát by se mohl rozvíjet opravdu jako socializující demokracie...“⁸⁶

Ohledně výsledku voleb se rozepisuje v depeši z 10. června i Bruins. Zmiňuje v ní, že předsedové umírněných stran se v soukromí svěřili s nejistotou ohledně budoucího vývoje v zemi v souvislosti s komunisty. V zásadě existují dvě možnosti, a to:

- 1) KSC dosáhla svého vrcholu a lze očekávat pozvolný pokles popularity strany v důsledku neodvratných ekonomických problémů.
- 2) KSC je nejsilnější stranou, a proto je ve vynikající pozici ještě více upevnit své zisky.

⁸⁵ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 116.

⁸⁶ Měchýř, Volby roku 1946 s. 28-33.

Zajímavá je Bruinsova poznámka, že umírnění se domnívají, že skutečnou odpověď můžeme nalézt v zahraničněpolitickém vývoji Československa, konkrétně je závislá na vztazích mezi Ruskem a západními mocnostmi⁸⁷.

4.2.1. Složení vlády

Otázce složení vlády se věnuje Steinhardt ve své zprávě z 3. července 1946. Ve vládě tak můžeme nalézt 9 komunistů, 4 národní socialisty, 4 lidovce, 4 slovenské demokraty, 4 sociální demokraty a 2 nestraníky, což činí 26 členů. Steinhardt předpokládá, že i pokud budeme sociální demokraty nadále považovat jako „*leftists*“, o čemž i sám pochybuje, tak ve výsledku máme situaci na ose umírnění – levice vyrovnanou v poměru 12 ku 12 (neboť Masaryka počítá k „západně se orientujícím“ ministrům).

Steinhardt si samozřejmě uvědomuje, že komunisté drží klíčová ministerstva, jako je odbor zemědělství, vnitra, apod. Přesto je toho názoru, že „*the cabinet is well balanced*“⁸⁸. Vládní kabinet ale rozhodně silově vyrovnaný nebyl. Už počátkem roku 1946 se komunistický ministr vnitra Nosek zbavil šéfa zpravodajství, generála Josefa Bartíka, a nahradil jej komunistou Pokorným⁸⁹. Dalším příkladem je vznik pohotovostního pluku SNB z 18. 5. 1945. Do těchto sborů bylo doporučeno přednostní přijímání jedinců, kteří měli zkušenosti s partyzánským bojem proti nacismu, či s účastí v revolučních gardách. Kritéria výběru členů nebyla nikterak přísná, postačilo, aby byl uchazeč mezi 18-35 rokem věku, byl spolehlivý, výraznější zkušenosti z oboru nebyly přímo vyžadovány⁹⁰. Převážná většina vybraných jedinců (podle Vebera se jedná asi až o 1600 mužů) byli komunisté. Velitelem sborů se stal škpt. Oldřich Kryštof.

Takto by šlo pokračovat dále, například i v otázce rozdělení papíru, což mělo na starosti ministerstvo informací. Papír byl totiž pro poválečnou republiku velmi nedostatkovým zbožím, toho poté v době únorové krize využili komunisté tím, že některé papírny papír nedodávaly pro tiskárny národních socialistů a lidovců⁹¹.

⁸⁷ FRUS, *United States Department of State 1946*, s. 204.

⁸⁸ Tamtéž, s. 205.

⁸⁹ Hejl V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum 1990, s. 31.

⁹⁰ Veber, *Osudové únorové dny*, s. 75.

⁹¹ Tamtéž, s. 262.

Z pozice člověka, působícího – z hlediska americké diplomacie – na klíčovém postu v zemi, kterou OSS označilo za politickou laboratoř, kde lze unikátně testovat to, co bude případně následovat v dalších státech Evropy⁹², mohl Steinhardt nejspíš mít lepší povědomí o skutečném rozložení sil v zemi.

Dalším důkazem jeho poněkud nepřesného odhadu je i závěr depeše, kde se vyjadřuje k novému ministerskému předsedovi Gottwaldovi jako o muži přirozeně inteligentním a ochotném učit se novým věcem, který je skrz naskrz československým vlastencem a vyvaruje se extrémních řešení situace a je pro něj tak důvěryhodnější osobou než třeba předchozí ministerský předseda Z. Fierlinger⁹³. V souvislosti s volbami a s Gottwaldem je také zajímavé připomenout Steinhardtovo předchozí hodnocení osobnosti Klementa Gottwalda v době voleb, kdy přes Československo měly projet dvě divize sovětské rudé armády. Gottwald se tehdy zaručil, že o této chystané akci – která se nakonec neuskutečnila – nic nevěděl. Steinhardt si jen poznamenal, „*Gottwald's word of honor is good.*“⁹⁴

5. Marshallův plán

5.1. Mezinárodní situace

Rok 1947 se nesl ve znamení zhoršení mezinárodních vztahů mezi SSSR u USA. Americký prezident H. S. Truman byl realistický politik, který je spolu s Kennanem podepsán pod tzv. „politikou zadržování“, „Trumanovou doktrínou“. Veber Trumana charakterizuje jako člověka, který, „...*byl přesvědčený, že na svobodu i demokracii má právo občan kterékoli země a že násilí je vždycky třeba učinit přítrž. Neradi si to přiznáváme, ale vlastně byl zachráncem demokratické Evropy, který zadržel komunismus v půlce Evropy, přinutil Stalina ukázat jak svou pravou tvář, tak i celého komunistického hnutí včetně naší země.*“⁹⁵ Takové vidění prezidenta Trumana je částečně v rozporu s názory Kennana z roku 1945, který se ohledně případné sovětské expanze do zemí západní Evropy vyjádřil takto, „*Moskva se nesnaží ovládnout svět nebo vyvolat revoluci, ale prostě chránit své západní*

⁹² Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 11.

⁹³ FRUS, *United States Department of State 1946*, strana 205.

⁹⁴ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 132.

⁹⁵ Veber, *Osudové únorové dny*, s. 82.

*hranice před případnou agresí. Nebyla tedy agresorem s nekončícími ambicemi, ale mocností s omezenými cíli, ohraničenými na sousední země střední a východní Evropy... Moskva nemá žádný důvod postupovat v Evropě dál, ruská invaze není nebezpečím pro Západ.*⁹⁶

Ať už se na roli prezidenta Trumana díváme jakoukoliv optikou, tak je zřejmé, že Československo bylo zemí, která spadala do sovětské sféry vlivu a pro valnou většinu americké diplomacie představovala „jen“ pozoruhodný laboratorní příklad, na němž bylo možno pozorovat budoucí možné formování vztahů se SSSR a případné další soužití sfér obou mocností. Do jaké míry je ale Československo suverénním státem a do jaké sovětským satelitem s prakticky nulovou svobodnou zahraniční politikou ale ukázala až situace z období přípravy Marshallova plánu. Svým způsobem Marshallův plán znamenal i jistý předěl pro vztahy Československa se SSSR, jak píše v listopadu 1947 Kennan, *„Dříve mohlo Československo sloužit jako návnada v kontextu příznivém pro Sovětský svaz. To je nyní luxus, jaký si už Sověti nemohou dovolit...“*⁹⁷

Cílem Marshallova plánu bylo stabilizovat sociopolitickou situaci v západní Evropě a urychlit integraci Německa do západního bloku, což bylo patrné už od Byrnesovi *„Speech of Hope“*⁹⁸ ze září roku 1946, což se ale projevilo větším příklonem východoevropských států k Sovětům. Pozoruhodné je, že nabídka pomoci v rámci Marshallova plánu byla adresována i sovětským politickým satelitům, a dokonce i samotnému SSSR. Jedinou podmínkou bylo, že ony státy se samy dohodnou na spolupráci a na tom, co potřebují⁹⁹. Justine Faure píše¹⁰⁰, že Spojené státy ale předem předpokládaly, že jejich návrh bude ze sovětské strany odmítnut, což nemuselo být pro zámořskou zemi zcela bez politických benefitů, neboť podobná situace mohla vytvořit napětí mezi Moskvou a jejími satelitními státy.

Moskva zprvu souhlasila, s největší pravděpodobností proto, že se domnívala, že Marshallův plán bude příležitostí jak se dostat k americkým úvěrům¹⁰¹, ale dlouhé jednání nakonec skončilo 2. 7. 1947 neúspěšně odjezdem sovětského zástupce

⁹⁶ Faure, Americký přítel, s. 22.

⁹⁷ Tamtéž, s. 77.

⁹⁸ <http://usa.usembassy.de/etexts/ga4-460906.htm>

⁹⁹ Veber, Osudové únorové dny, s. 83.

¹⁰⁰ Faure, Americký přítel, s. 73.

¹⁰¹ Veber, Osudové únorové dny, s. 83.

Molotova z Paříže. Klíčovým důvodem pro Sověty bylo to, že, „... má v Evropě vzniknout nějaká nadnárodní organizace..., která bude mít právo zasahovat do ekonomiky suverénních zemí. Rusové naopak chtěli, aby jednání s americkou vládou vedla každá vláda zvlášť...nařkli Američany, že chtějí ovládnout Evropu a své výtky shrnuli do tří zásadních tezí: a) plán je vměšováním do vnitřních záležitostí evropských států, b) nedělá rozdíly mezi bývalými spojeneckými, neutrálními a nepřátelskými státy a c) řeší i německý problém, ale ten náleží výlučně do kompetence Rady ministrů zahraničních věcí.“¹⁰²

Alte zmiňuje¹⁰³ i změnu ve vztazích Československa a USA, kdy Československo bylo „exportně rozhodujícím způsobem propojené se západní Evropou, bylo prvním státem východní Evropy, na nějž byla uplatněna tato restriktivní politika zahraniční pomoci, v září 1946 mu bylo zastaveno čerpání dosavadních kreditů a na pařížské konferenci mu bylo (na základě Byrnesova rozhodnutí z poloviny srpna téhož roku) oznámeno, že další slíbené americké kredity již nedostane.“

5.1.1. Trumanova doktrína

Prezident Truman provedl několik kádrových změn v americké administrativě, jednou z nich byla i změna státního tajemníka, kterým se stal George Marshall. Do popředí se tak v americké politice dostali spíše hlasy, které před varovaly před politikou Sovětského svazu, začaly se objevovat i poměrně radikální tvrzení, například senátora George Earla, který pronesl, „*Rusko je zdrojem 90% všeho zla ve světě.*“¹⁰⁴ Příмым podnětem pro vyhlášení doktríny byla tíživá hospodářská situace v Řecku a v bývalém Steinhardtově působišti Turecku. Trumanův projev před sněmovnami Kongresu ohledně hospodářské a vojenské pomoci těmto zemím se stal 22. 5. 1947 zákonem. V jeho projevu také zaznělo, „*Jeden způsob života je založen na vůli většiny. Vyznačuje se svobodnými institucemi, zastupitelským principem vlády, svobodnými volbami, zárukami pro svobodu jedince, svobodu slova a náboženství a ochranou před politickým útlakem. Druhý způsob*

¹⁰² Tamtéž, s. 83.

¹⁰³ Srovnej recenzi J. Peška na: Alte R.: Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946 – 1947, München: Oldenbourg V. 2003 IN Soudobé dějiny XIV. 2007, s. 154 – 162.

¹⁰⁴ Veber, Osudové únorové dny, s. 82.

*života je založen na vůli menšiny, která je vnucována většině. Opírá se o teror a útlak, o řízený tisk a rozhlas, o zfalšované volby a o potlačování osobních svobod.*¹⁰⁵

Je tedy zřejmé, že v květnu roku 1947 už v americké politice nenajdeme prakticky ani stopy po „Velké alianci“, ale rozdělený svět dvou sfér, které jsou v mnoha ohledech chápány jako své vzájemné opaky. V projevu¹⁰⁶ Truman zmiňuje Polsko, Rumunsko a Bulharsko (tedy země, ve kterých měli Sověti prakticky totální kontrolu moci) jako případy, kde došlo k porušení jaltské dohody. V projevu není ani zmínka o Československu, což může mít několik interpretací. Jednou z možností může být i to, že Truman se rozhodl spoléhat na názor Kennana, který navrhoval, aby se USA zcela přestaly angažovat ve střední Evropě a nenechaly se tak zatáhnout do pro ně zcela zbytečného konfliktu a zabývali se tak spíše svoji sférou vlivu.¹⁰⁷

5.2. Situace v Československu

Československé hospodářství nebylo druhou světovou válkou zdaleka tak zdevastované jako hospodářství jiných států (např. Belgie, Německo, apod.), přesto pomoc v podobě „Marshallova plánu“ byla v ČSR vítána. 5. června roku 1947 byl na Harvardově univerzitě stanoven¹⁰⁸ program poválečné obnovy Evropy. Krátce poté – 19. června – se ministr zahraničí Jan Masaryk i československá vláda k plánu vyjádřili kladně. Rozhodnutí to bylo jednomyslné. To, že česká strana to s akceptací Marshallova plánu myslí skutečně vážně, potvrdil Jan Masaryk ještě v proslovu na shromáždění WFUNA¹⁰⁹, nicméně rozhodující slovo mělo padnout až na poradě ministrů v Paříži. Vše však nasvědčovalo tomu, že ke vzájemnému konsenzu ohledně Marshallova plánu zřejmě nedojde, přestože v oběžníku z Moskvy s datem 5. 7. Bylo výboru KSČ oznámeno, že SSSR se neúčastní chystané konference, ale doporučoval ostatním zemím ve své sféře vlivu, aby do Paříže vyslali své zástupce a v případě „nepřátelské povahy západních plánů“ demonstrativně zasedání opustili¹¹⁰.

Změna v politice Moskvy nastala o několik dní později, 8. července, kdy Gottwald obdržel telegram účast na konferenci přímo zakazující. V té době už ale byli vedoucí představitelé naší země (mezi nimi i Jan Masaryk) na cestě do SSSR.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 82.

¹⁰⁶ <http://studena.valka.cz/truman.html>

¹⁰⁷ Faure, Americký přítel, s. 31.

¹⁰⁸ http://www.georgecmarshall.org/lt/speeches/marshall_plan.cfm/

¹⁰⁹ The World Federation of United Nations Associations (pozn. autora).

¹¹⁰ Faure, Americký přítel, s. 76.

Československá delegace se skládala z Gottwalda, Drtiny, Heidricha, Horáka a Jana Masaryka¹¹¹. V Kremlu se sešli se Stalinem, který jim doporučil neúčastnit se konference v Paříži a změnit stanovisko československé vlády. Stalin tvrdil, že Marshallův plán se jeví velmi nejistě a že díky němu se velmoci pokoušejí vytvořit západní blok a izolovat Sovětský svaz. Stalin formuloval své požadavky tak, že případná účast na konferenci v Paříži by Československo v očích SSSR zdiskreditovala a poškodila by vzájemné přátelství.

Další den (10. 7. 1947) na základě hovoru delegace se Stalinem započala československá vláda opětovnou diskusi o Marshallově plánu. Velmi záhy a bez problému se dospělo k rozhodnutí, že SSSR se musí vyhovět. Jediný problém byl ve formulaci omluvy neúčasti směrem k Francii a Velké Británii. Existuje důvodné podezření, že Klement Gottwald a špičky KSČ byly o situaci již dopředu důsledně informovány, neboť Gottwald se sešel se Stalinem na jakési „předporadní“ schůzce krátce po příletu do Moskvy, o níž s největší pravděpodobností ostatní členové československé delegace neměli ani tušení. Další zajímavou věcí na schůzce v Kremlu je to, že Stalin již také dopředu znal list s důvěrným poselstvím (tehdy nemocného) presidenta Beneše. Masarykova věta, kterou údajně pronesl po návratu z Moskvy na letišti („*Jel jsem do Moskvy jako ministr nezávislého suverénního státu, vrátil jsem se jako sluha sovětské vlády*“¹¹²) tedy velmi výrazně vystihuje rodící se mezinárodní postavení Československé republiky.

5.3. Československá bilance zahraničního obchodu

Ještě v roce 1947 nebyl československý zahraniční obchod závislý na výlučném obchodování se zeměmi východního bloku, ale spíše se zeměmi západními, mezi nimiž pochopitelně hrály důležitou roli i USA. Tato skutečnost Sovětský svaz velmi znepokojovala¹¹³. V oblasti vývozu byl SSSR až na šestém místě s 5,1%, sice před USA (4,4%), nicméně v oblasti dovozu USA Sovětský svaz předstihly o 4 procenta (10,2 % ku 6,2% sovětským). Tabulkám dovozu i vývozu navíc vévodí evropské země Švýcarsko a Velká Británie¹¹⁴. Československo tedy ještě krátce před „vítězným únorem“ výrazně hospodářsky orientovalo na západní

¹¹¹ Kaplan, Špiritová, ČSR a SSR 1945 – 1948, s. 369 – 370.

¹¹² Lockhart R.: Jan Masaryk. Osobní vzpomínky. Krnov: Vladimír Kořínek 2003, s. 58.

¹¹³ Faure, Americký přítel, s. 74.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 75.

země. Krom SSSR a Jugoslávie také v seznamu osmi zemí s nejčastější frekvencí zahraničního obchodu nenalezneme jiné státy z nově utvořené sovětské sféry vlivu.

Pokud by tedy někdo neznalý podrobnější situace nahlížel na situaci Československa jako státu – laboratoře, kde se rozhoduje o budoucím možném soužití dvou největších světových mocností i s ohledem na další budoucí orientaci této země, pak by nejspíše mohl nabýt dojmu, že země je důležitými finančními pouty pevně spojena právě se západem. Možná podobnému dojmu podléhal ještě v polovině roku 1947 velvyslanec Steinhardt. Mnoho jeho optimisticky laděných depeší by tomu nasvědčovalo.

5.4. Pohled americké strany

Steinhardt se pochopitelně doslechl o událostech v Maďarsku, kde byl Béla Kovács po dehonestující komunistické kampani zatčen a přemístěn do Sovětského svazu a premiér Nagy donucen odstoupit a emigrovat. 12. června o tom píše ve své polední depeši toto: *„I regard it improbable that any such revolutionary events as recently occurred in Hungary are likely to be repeated in Czechoslovakia in the near future“*¹¹⁵ Steinhardtův optimismus pramení z dojmu, že po volbách v roce 1946 v Maďarsku bylo mnoho lidí ohledně další budoucnosti optimistických, nicméně vývoj napověděl něco jiného. Naproti tomu po vyhlášení výsledků v Československu byl západ spíše o něco skeptičtější, ale demokracie se v zemi Edvarda Beneše stále drží.

Porovnání Československa a Maďarska je ale celkem irelevantní, neboť obě země si prošly trochu jiným vývojem, Československo bylo odlišné v tom, že část jeho západního území byla osvobozena vojsky americké armády a na rozdíl od Maďarska mělo v neposlední řadě i stabilnější demokratickou tradici. To vše jsou skutečnosti, které si velvyslanec Steinhardt musel uvědomovat. Ten byl toho názoru, že i díky dobrým ekonomickým podmínkám se Československo ekonomicky zotavuje a situace podobná té maďarské tu je tedy krajně nepravděpodobná.

Steinhardt o několik dní později posílá do Washingtonu depeši obsahující resumé hospodářsko-společenských podmínek v Československu¹¹⁶. Soudí, že postupné sblížování sociálních demokratů s představiteli umírněných stran (tedy

¹¹⁵ FRUS, *United States Department of State 1947*, s. 212.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 213.

s lidovci, národními socialisty a DS) oslabuje KSČ. Věří dokonce, že méně radikální část komunistických předáků by to mohlo vést až ke spolupráci s demokratickými stranami. Soudě dle této depeše si byl Steinhardt vědom, že někteří komunističtí vůdci přijímají přímé příkazy z Moskvy, ale osobně nevěřil tomu, že by se s něčím podobným dokázala smířit široká členská základna této politické strany: „*I doubt that others or vast majority of members of the party would approve of or even submit to seizure of government on instructions from Moscow*“¹¹⁷

Steinhardt viděl situaci poměrně optimisticky i v oblasti ekonomiky. Byť sice leckde pomalu, ale přesto obecně pokračuje mírné zlepšení ekonomických podmínek. Obtíže Steinhardt spatřuje zejména v absenci pracovní síly vyhnanych Němců. Oceňuje ale skutečnost, že soukromé podnikání si v hospodaření vede lépe než státní sektor. S určitými obavami však pohlíží na komunistickou kampaň proti „dolarové diplomacii“ UNRA, což hodnotí jako drzé pokrytectví. Dokonce navrhuje, aby – dokud taková kampaň pokračuje – aby USA neposkytly Československu nový úvěr určený k nákupu bavlny¹¹⁸. Celkově je ale Steinhardt toho názoru, že v zemi nehrozí nebezpečí ekonomického kolapsu, má dobré zásobování jídlem a stále zde existují soukromé podniky, takže se rozhodně k nějakému politickému převratu neschyluje. „*There is no evidence in Czecho that any such coup is contemplated in near future.*“¹¹⁹

Navzdory zjevnému pozitivnímu pohledu velvyslance Steinhardta však Marshall – ačkoli v Českoslovesku přímo nepůsobil – v té době hodnotil situaci daleko strážlivěji a zemi už viděl v otázkách zahraniční politiky víceméně podřízenou kurzu Moskvy, což dokládá jeho zpráva z 9. 7. 1947: „*Dept is convinced that since Czechs are clearly eager to participate Paris talks their participation or absence will depend almost entirely on degree of Moscow pressure.*“¹²⁰

Steinhardt sice v depeších jistý vliv Moskvy nevyklučuje, ale při hodnocení situace země ve svém resumé stále vychází z, v té době, už dost irelevantních předpokladů Československa, jako oddaného spojence západních demokracií s nezávislou zahraniční politikou. Nepřítomnost Československa na jednáních

¹¹⁷ Tamtéž, s. 213.

¹¹⁸ USA tuto možnost skutečně zvažovaly, ale nakonec se k ní neodhodlaly (pozn. autora).

¹¹⁹ FRUS, *United States Department of State 1947*, s. 213.

¹²⁰ Tamtéž, s. 219.

v Paříži, tak pro Steinhardta byla zřejmě velkým šokem. V jeho odpolední depeši¹²¹ z 15. července se objevují první trhliny v optimistickém pohledu na další budoucnost země, když pochopil, že Československo je už asi neoddiskutovatelně v sovětské moci. Ve své zprávě viděl tuto situaci jako následek následujících bodů:

- 1) Přítomnost Rudé armády a její osvobození velké části Československa
- 2) Komunisté jsou největší stranou
- 3) Komunisté kontrolují klíčové pozice v zemi
- 4) Komunisté skrze ministerstvo vnitra kontrolují policii
- 5) Komunisté mají svůj nepopiratelný vliv i v armádě
- 6) Komunisté kontrolují i místní samosprávy v Čechách a na Moravě
- 7) Podstatný je také jejich vliv v odborech
- 8) 5 z 10 deníků s celorepublikovou expedicí je pod významným vlivem komunistů
- 9) Ekonomické vazby na SSSR vzrůstají
- 10) Sověti kontrolují dvě hlavní odbytíště pro československý zámořský obchod
- 11) Čechoslováci cítí se SSSR silnou sounáležitost kvůli potřebě mít nějakou záruku vůči potenciální další expanzi Německa
- 12) Československo je na Sovětském svazu závislé i proto, že jej potřebuje jako garanta udržení územní celistvosti země.

S bodem číslo jedna lze souhlasit, nicméně lze namítnout, že například na Slovensku byla přítomnost sovětské armády přece jen delšího charakteru a na výsledku voleb v roce 1946 se to neprojevalo. V říjnu 1945 psal dokonce Murphy Eisenhowerovi, že s postupujícím časem klesá oblíbenost komunistů v zemi i v důsledku sovětských excesů jako byly například rekvizice, apod., ale není tomu tak v americké části země, kde ještě obyvatelé nepocítili přímo sovětskou přítomnost, dokonce, „*Pilsen, for example is a Communist stronghold.*“¹²².

Další body zohledňující rozsah komunistické moci při správě země ale popírají předchozí Steinhardtovi depeše, zejména ty z doby krátce po skončení voleb v roce 1946. V té době totiž Steinhardt psal¹²³, že kabinet vzniklý z voleb mu přišel „*well balanced*“, tedy vyrovnaný v počtu 12 „umírněných“ a 12 prokomunistických ministrů. Tento špatný odhad už tedy evidentně neplatí, nicméně k nějaké

¹²¹ Tamtéž, s. 222.

¹²² Tamtéž, s. 501.

¹²³ Tamtéž, s. 205.

sebereflexi, přiznání omylu u velvyslance ani tehdy nedošlo. I zde si zachoval část svého optimismu ohledně dalšího vývoje v Československu, píše sice, že, „...*they (Soviets) enjoy effective control over Czechoslovak foreign policy.*¹²⁴“, ale přesto se domnívá, že v zemi dosud nejsou viditelné známky toho, že by Sověti chtěli situaci nějak dramatizovat. Steinhardt se v této depeši zavázal, že bude pečlivě dbát o to, zda některý z výše popsanych znaků se nebude snažit silou ovládnout „umírněné strany“ a připravovat půdu pro komunistický převrat.

Co se týče obyvatel Československa, tak i zde je Steinhardt celkem optimistický. Věří, že velká většina z nich jsou antikomunisté s prozápadní orientací. „...*there (are) strong elements in country of pro-western orientation...*¹²⁵“

Těžko říci odkud své přesvědčení velvyslanec čerpal. Z dostupných zpráv¹²⁶ je známé, že Steinhardt se víceméně stýkal pouze se špičkami demokratickým stran a s aristokratickou elitou (např. Cecilia Sternberg), tedy rozhodně ne s lidmi, které by šlo označit za „reprezentativní vzorek“. Je tedy skutečně možné, že v okruhu jeho kontaktů byla valná většina lidí prozápadní a antikomunistické orientace. Takovéto skupiny navrhuje podporovat, a to konkrétně uspořádáním kulturních akcí, které by v obyvatelích vzbudily dojem, že USA Československo neopustily a stále jsou jeho věrným spojencem.

Podle Steinhardta¹²⁷ by USA měly ve svém postoji k Československu zohlednit poskytování jakýchkoli příspěvků, které by mohly pomoci v ekonomické situaci, a to tak dlouho, dokud je československá vláda jen nástrojem sovětské politiky, jak tomu bylo například v Paříži v srpnu 1946, kdy československá delegace tleskala Vyšinskému projevu o „dolarovém imperialismu“. Dále by USA měly podpořit „umírněné“ politiky a jejich strany, aby byli sto odolat komunistické dominanci. Takové dominanci, kterou Steinhardt ještě před rokem vůbec neviděl...

Dne 13. 8. 1947 odeslal člen americké mise v Československu Yost pozoruhodnou zprávu, ve které se zmiňuje o tehdejším ministrovi informací – Václavu Kopeckém – v souvislosti s jeho tvrzením, které se dostalo až k uším

¹²⁴ Tamtéž, s. 222.

¹²⁵ Tamtéž, s. 225.

¹²⁶ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 99.

¹²⁷ FRUS, *United States Department of State 1947*, s. 223.

pracovníka amerického velvyslanectví. Kopecký údajně prohlásil, že KSČ a odbory jsou v zemi výhradní mocí a pokud by chtěli, tak udělají revoluci prakticky kdykoliv. Podporu mají podle slov Kopeckého i v sovětské armádě. Pokud se komunistům podaří vyřešit slovenský problém, pak zlikvidovat Čechy a Moravu bude snadné. Tato zpráva, kterou Yost odeslal do USA v polovině srpna 1947, však překvapivě nevyvolala žádnou reakci. Sám Steinhardt v té době nebyl přítomen a je možné, že zprávě ne zrovna známého pracovníka velvyslanectví nebyl přikládán dostatečný důraz, nicméně minimálně Steinhardt, který se několik dní předtím ve své depeši z 10. 7. 1947 zavázal být bdělým hlídačem případného komunistického převratu, měl později na tuto zprávu asi nějakým způsobem reagovat.

V klíčovém okamžiku, který Igor Lukeš nazývá „*Passing the Point of No return*“¹²⁸ Steinhardt sice asi poprvé zapochyboval o další prozápadní budoucnosti Československa, nicméně ve světle dalších událostí, jako bylo zvolení Laušmana v sociální demokracii a později i hlasování o milionářské dani, kde KSČ poprvé dočasně prohrála, si stále zachovával poněkud zkresleně optimistický pohled na události, který mu zabraňoval vnímat vážnost celé situace. Na podzim 1947 bylo americké politice jasné, že vyjednávání se Sověty bylo neúspěšné. G. Marshall už tehdy předpověděl, že počátkem roku 1948 se komunisté pokusí uchopit moc v zemi, a to zákonným způsobem¹²⁹. Z Prahy ale žádná varovná zpráva nepřicházela.

6. „Vítězný únor“

O dalším osudu Československa rozhodl necelý týden, nicméně základy pro tuto událost už byly položeny koncem války. Příčiny „vítězného února“ spatřuje Veber v roli parlamentu „... významu parlamentu a také na skutečnosti, že ztrátou možnosti probrat celou vládní krizi na parlamentní půdě se velmi (demokraté) oslabili...“¹³⁰ a také v osobním selhání prezidenta Beneše, „*Nemůžeme to hodnotit jinak než jako selhání a hledat polehčující okolnosti či důvody pro prezidentovo neústavní rozhodnutí i řešení, snadno vyhověl tlaku i výhrůžkám komunistů, snad se opravdu bál hrůz občanské války, nebo intervence, ale té sotva věřil, vždyť byl vždy*

¹²⁸ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 162.

¹²⁹ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 181.

¹³⁰ Veber, *Osudové únorové dny*, s. 305.

dobře informovaným politikem. Jistě také toto jeho rozhodnutí ovlivnily osobní důvody, Veber zmiňuje také názor¹³¹ Josefa Lesáka, tehdejšího poslance za národní socialisty, který za nejdůležitější předpoklady pro komunistické vítězství považuje:

- a) demisi, která se měla podat až za situace, kdy odstupujících ministrů bylo více než polovina, takto byla předčasná,
- b) po vyřazení stranického tisku se mělo zajistit informování prostřednictvím telefonů a letáky,
- c) mělo se svolávat členstvo ve všech větších městech s informačními projevy ministrů a poslanců,
- d) měli se pokusit o svolání parlamentu,
- e) měli prosadit vystoupení prezidenta v rozhlase¹³².

Karel Kaplan¹³³ spatřuje vítězství komunistů, mimo jiné, i v tom, že sledovali zcela odlišnou taktiku, krizi neřešili s trojlístkem: prezident, strany NF a parlament, ale zejména na „ulici“, což byla jejich doména a byli tam neporazitelní díky organizaci dělníků v podnicích, sestavením závodních rad, apod.

6.1. Vývoj

Koncem roku 1947 docházelo ke vzniku ostrých sporů mezi politickými stranami zejména v otázkách celostátní politiky¹³⁴. Okresní tajemníci nekomunistických stran hlásili svým centrálám optimistické zprávy stran znatelné ztráty vlivu komunistů mezi obyvateli, což v souvislosti s převažujícími případy postupu nekomunistických stran utvrzovalo „umírněné“ v růstu vlastní síly¹³⁵. Komunisté tehdy nastoupili k mocenskému tažení na všech frontách a nezáleželo jim nadále na udržení existující Národní fronty. Jejich mocenský nástup si vyžádal několik sporů ve vládě i v Národní frontě, ať už se jednalo o projednávání osnovy zákona o trvalé úpravě vlastnictví zemědělské půdy, či debatu o termínu nadcházejících voleb.

¹³¹ Tamtéž, s. 367.

¹³² Lesák, J. Vystoupení na pamětnickém semináři v dubnu 2005, s. 116n in Veber, Osudové únorové dny, s. 367.

¹³³ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 162.

¹³⁴ Tamtéž, s. 133.

¹³⁵ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 134.

Klíčovou se však stala událost, kdy zemský velitel SNB Dybala vydal rozkaz nařizující výměnu v osobách velitelů obchodních velitelství v Praze. S touto informací přišel Majer a záhy ji potvrdil i Drtina¹³⁶. Drtina také požadoval, aby ministr vnitra rozkaz odvolal. S tím Gottwald nesouhlasil a argumentoval tím, že „...*ministři této strany (KSČ), která je daleko nejsilnější, nemohli pak vyvíjeti svou činnost.*”¹³⁷ Vláda ale ve svém usnesení rozhodla, že rozkaz má být odvolán, usnesení vlády však splněno nebylo. V té době se ve Šrámkově kanceláři zrodil plán podání demise, pokud by usnesení nadále nebylo splněno. Komunisté o chystané demisi věděli takřka v zápětí od svých zpravodajců¹³⁸.

Den před podáním demise Prahu navštívili zástupci obou světových mocností. Jednalo se o amerického velvyslance Steinhardta, který se podle Vebera vrátil, „...*po delší nepřítomnosti... z léčení.*”¹³⁹ a o bývalého sovětského velvyslance Zorina. Zorin přinesl Gottwaldovi nabídku sovětské vojenské pomoci, která byla připravena zasáhnout zformovaná u maďarských hranic¹⁴⁰. Je tedy zřejmé, že Moskva situaci bedlivě sledovala a pravděpodobně řadila Československo mezi ty státy své mocenské sféry, pro něž by byla sto riskovat i ozbrojený konflikt¹⁴¹.

S podáním demise (20. 2. 1948) byly, slovy Kaplana, „...*kostky vrženy. Nekomunistická opozice počítala, že demisí svých ministrů vyvolá pád vlády a při tvorbě nové vlády buď donutí komunisty k ústupu, nebo vyvolá předčasné volby a udrží Národní frontu i po volbách, v nichž posílí své pozice.*”¹⁴² Takový plán ale předpokládal řešení na parlamentní úrovni a zcela ignoroval to, že komunisté už prakticky ve všech důležitých orgánech a institucích v zemi drží moc. Ta se stala prakticky absolutní po vyhlášení AVNF (Akčních výborů Národní fronty), které převzaly moc i na příslušných ministerstvech, a dokonce zakázaly vstup některým ministrům v demisi (např. Ripka) do jejich úřadoven. 25. únor tak byl jen logickým vyvrcholením předchozích událostí.

¹³⁶ Tamtéž, s. 151.

¹³⁷ Tamtéž, s. 151.

¹³⁸ Tamtéž, s. 157.

¹³⁹ Veber, Osudové únorové dny, s. 235.

¹⁴⁰ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 158.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 169.

¹⁴² Tamtéž, s. 158.

6.2. Pohled americké strany

Během počátku únorové krize v Československu byla americká ambasáda částečně osiřelá, neboť se v ní nenacházel vyslanec Steinhardt – toho času v New Yorku, ale ani S. L. Taggart, trávící dovolenou v Itálii. Taggart byl kolega majora Kateka, Československo navštívil už dříve ve třicátých letech, kdy zde působil jako mormonský misionář. Lukeš jej charakterizuje jako pracovitého člověka, který se ale více než své misi věnoval akademické práci, konkrétně studiu osobnosti T. G. Masaryka¹⁴³.

Je docela s podivem, že v klíčovém okamžiku nebylo několik důležitých diplomatů Spojených států v Československu přítomno. Jejich absence může svědčit o **významném podcenění situace**, čemuž napovídá i zcela nedostatečná příprava nových diplomatů, kteří do Československa dorazili v samotném závěru roku 1947. Konkrétně se jednalo o Louise Schaffner a Ralpha S. Saula, kteří o situaci v zemi prakticky vůbec nic nevěděli a nebyli na svoji práci ani dostatečně připraveni¹⁴⁴.

Steinhardt si ještě v polovině února 1948 uchovával velmi silný optimismus ohledně budoucího vývoje v zemi. Západní demokracie podle něj měla v Československu příliš hluboce zapaštěné kořeny, takže se komunistického převratu vůbec nebylo třeba bát. Tento postoj dokládá i následující citát: „*Ambassador Steinhardt set off for Prague in the middle of February 1948. On the boat from New York to Europe, fellow passengers heard him say that, „the Communists would never be able to take power by force because the roots of democracy were too deep in Czechoslovakia.*“¹⁴⁵

Již výše jsem naznačil, že takový – z dnešního pohledu – velmi naivní názor může pramenit i z toho, jakými lidmi se američtí vyslanci obklopovali. Byli to převážně jedinci z privilegovaných a majetných vrstev společnosti. Chybu spatřuji i v tom, že si nepovšimli rostoucí popularity komunistů nejen mezi dělníky, ale také mezi odboráři, a dokonce i mezi inteligencí. Jednalo se o společenské kruhy, kde Američané neměli prakticky žádné zdroje informací, žádné kontakty, takže logickým následkem byla absence velmi důležitých informací. O případných kontaktech mezi příslušníky (s výjimkou výše zmiňované zprávy o V. Kopeckém) nemluvě.

¹⁴³ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 157.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 189.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 191.

Optimistické zprávy, které Steinhardt posílal do vlasti, způsobily i to, že nikdo další příchozí nepřipravil na eventualitu komunistického převratu, a to ani v prosinci roku 1947.

Koncem února 1948 píše¹⁴⁶ Bruins z Prahy, že komunistická propaganda pro příští volby cílí na 51% hlasů, které chce získat díky hospodářské pomoci Sovětského svazu Československu a ještě z faktu, že to byl právě Sovětský svaz, který zemi osvobodil na sklonku druhé světové války. Bruins však zároveň dodává, že 80% obyvatel ale stále věří Západu a preferuje jej oproti komunismu. Češi jsou ale v této záležitosti poměrně plaší, takže ona podpora není veřejně dostatečně artikulována. Navrhuje tedy:

- 1) vyjednat obchodní dohodu s Československem
- 2) vyjednat kulturní dohodu, i jen z toho důvodu, aby se Čechoslováci necítili Američany opomenuti
- 3) zveřejnit a rozšířit americké dokumenty ohledně osvobození Československa v roce 1945 a narušit tak sovětskou hegemonii v této oblasti.

Snaha Bruinse je jistě chvályhodná, ale nabízí se otázka, zda ony kroky nebylo třeba připravit už dříve. Konkrétně v případě bodu tři už československou veřejnost více zajímaly aktuálnější otázky, jako byla třeba úprava platů státních a veřejných zaměstnanců, či jednání okolo Hradeckého programu.¹⁴⁷

Co se týká obchodní dohody, tak tu v jiné depeši kvitoval kladně¹⁴⁸ i G. Marshall, který dokonce navrhoval poslat do Prahy koncem února odborníka, jenž by ambasádě v tomto ohledu pomohl. Tato depeše je celkem zarážející, neboť opět zcela nereflexuje situaci, která v Československu panovala. Byl to totiž právě Marshall, který už koncem roku 1947 tvrdil, že počátkem následujícího roku se komunisté pokusí uchopit moc v zemi zákonným způsobem¹⁴⁹. Zapůsobily snad optimistické zprávy z americké ambasády i na něj? Zcela jistě ne, neboť ze zprávy, kterou zaslal krátce poté Jeffersonovi Cafferymu, velvyslanci ve Francii, jasně plyne¹⁵⁰, že s uchopením moci komunisty v Československu celkem reálně počítá. Největším

¹⁴⁶ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 733.

¹⁴⁷ Veber, *Osudové únorové dny*, s. 204.

¹⁴⁸ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 735.

¹⁴⁹ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 181.

¹⁵⁰ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 736.

problémem ale pro něj není to, že by se nějak razantně změnila situace v Československu, neboť ta podle Marshalla je zhruba stejná už po tři roky. Čechoslováci věrně následovali sovětskou politiku na půdě Spojených národů, například v srpnu 1946 při ofenzivním projevu Vyšinského. Daleko více jej ale trápilo, jaká by na komunistické převzetí moci byla reakce v západní Evropě. Marshall se totiž obával, že taková úspěšná akce by mohla komunisty v západní Evropě, zejména v Itálii, jen posílit. „*We feel that there is a real possibility that such a development in Czechoslovakia would stimulate and encourage Communist action in Western European countries, particularly in Italy.*”¹⁵¹

Samotnou situaci v Československu tak můžeme z tehdejšího amerického úhlu považovat, navzdory zprávám přicházejícím z Prahy, za v podstatě rozhodnutou.

6.2.1. Steinhardtova cesta od optimismu k prozření

Ještě krátce po svém příletu zpět do Prahy byl Steinhardt přesvědčen, že situace je na dobré cestě, věřil v pevné zakotvení Čechoslováků v demokracii, nicméně s přibývajícím časem si změny situace pochopitelně povšiml. Lidé v ulicích mu svým chováním připomínali situaci „...*as They did when the Germans entered Prague*”.¹⁵² Vyvrcholení únorových událostí zároveň přimělo Steinhardta k častějšímu psaní depeší do Washingtonu. Dosud nikdy totiž v žádném z mnou sledovaných období neprojevoval takovou aktivitu.

Je velmi zajímavé sledovat, jak se během několika málo dní zcela mění jeho pohled na situaci v zemi. Ještě 26. února, tedy v době, kdy už „osudové kostky“ nebyly jen vrženy, ale i pečlivě uklizeny ze stolu, píše, že Československo má silnou demokratickou tradici¹⁵³ a většinovou ekonomickou vazbu se Západem, jednalo se až o 80% zahraničního obchodu, což už jsem zmiňoval v kapitole 5.3. Steinhardt ještě věřil, že nějaké gesto, stanovisko Západu by mohlo v zemi podpořit protikomunistickou opozici a prezidenta Beneše. Evidentně si zcela neuvědomoval naivitu podobného počínání, ani komplikovaný psychický i fyzický Benešův stav. Samotná příprava puče¹⁵⁴ podle něj začala už v roce 1947 v době projednávání Marshallova plánu. To je samo o sobě trochu troufalé tvrzení, neboť v kapitole 5. 4.

¹⁵¹ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 736.

¹⁵² Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 197.

¹⁵³ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 739.

¹⁵⁴ V originále „coup“.

jsem poukázal na velvyslancovy zprávy, ve kterých tvrdí, že k nějakému politickému převratu se v zemi neschyluje a i přestože si v polovině roku 1947 začal uvědomovat, že československá zahraniční politika je ve vleku politiky sovětské, tak byl nadále přesvědčen, že sovětská strana nebude chtít situaci nějak vyhrocovat.

V depeši z 26. 2. se Steinhardt také zmiňuje, že komunisté metodami, které si prý nezadaly s těmi nacistickými, začali od června 1947 obsazovat úřady a eliminovat opozici. Opět se jedná o informaci, která je v rozporu s předchozími hlášeními. Pokud měl Steinhardt skutečně k dispozici relevantní informace už v roce 1947, pak se nabízí otázka, proč je nebyl sto do Washingtonu odeslat už v tuto dobu? V depeši z 30. 4.¹⁵⁵ jde Steinhardt ještě dále a tvrdí, že únorová krize byla v zárodcích obsažena už od chvíle, kdy byla podepsána Smlouva o přátelství a vojenském spojení mezi Československem a SSSR.

Ve výše zmiňované depeši z 30. 4., která je na poměry Steinhardta i relativně dlouhá a obsáhlá, se velvyslanec zamýšlí nad československými dějinami a nad jejich smyslem v současném světě. Vrcholný okamžik české státnosti spatřuje v období vlády Karla IV. a v roce 1918, kdy politické vakuum v Evropě ve spolupráci s T. G. Masarykem daly vzniknout novému státu. Velmi negativně vidí emigrační vlny, které podle něj doslova odsály výkvět obyvatel, takže v zemi zůstávali jen drobní rolníci a řemeslníci, kteří však v krizových situacích nebyli sto prokázat ušlechtilé vlastnosti, ale raději se vždy sklonili a dali přednost přežití před bojem za svou svobodu. Tato vlastnost dala Čechům možnost vypěstovat si schopnost k rafinovaně skrytému odporu vůči existujícím režimům, což způsobuje, že Češi jsou mnohem zdatnější v opozici, než když sami musí aktivně čelit politickým problémům.

Češi jsou tak podle Steinhardta „little people“, kteří ke svému přežití potřebují silného spojence a snaží se štvát své sousedy proti sobě. To bylo úspěšné za druhé světové války, což u Čechů způsobilo neodůvodnitelný pocit důležitosti. Steinhardt však zároveň připouští, že v případě Československa je možno hledat příčinu současné situace i ve střetu dvou zcela odlišných koncepcí SSSR a USA, kde Sovětský svaz vedl krom vojenského způsobu vedení války i zápas politický, který mu po roce 1945 zajistil značný vliv ve střední a východní Evropě. U Čechů pak onen výsledek vedl k dojmu, že jsou Američany odepsaní už od roku 1943, což bylo

¹⁵⁵ FRUS, *United States Department of State 1948*, s. 747 – 754.

jen posíleno květnem 1945 a rezignací Američanů na pomoc při osvobození povstalecké Prahy. Z tohoto hlediska bylo jen otázkou času, kdy v Československu krize nastane.

Steinhardt je přesvědčen, že velký díl zodpovědnosti leží na demokratických politicích, zejména na Benešovi, neboť je toho názoru, že přímé důkazy o případné sovětské intervenci, či sovětském vměšování neexistovaly. Mnoho Čechů tak čeká, že Spojené státy přijdou a zachrání je ze sovětského područí, ale zároveň tito lidé nejsou a nebyli schopni jakýchkoli akcí proti komunistickému režimu. Příčinu toho spatřuje Steinhardt ve druhé světové válce, kdy se tato taktika Čechům osvědčila. Takový je podle něj obecný způsob uvažování lidí v Československu. Do budoucna doporučuje tak Steinhardt používat sovětských metod, což může posloužit jednak jako prevence a může to mít pozitivní výsledky.

6.2.2. Jan Masaryk

Steinhardtovi se krátce po „Únoru“¹⁵⁶ podařilo setkat s Masarykem a promluvit si o nedávných událostech. Masaryk mu sdělil¹⁵⁷, že Beneš o chystané demisi nekomunistických ministrů vůbec nevěděl. Prezident prý nejprve zvažoval rezignaci na svoji funkci bez uznání demise. Masaryk se také snažil vysvětlit stávající úlohu v nové vládě tzv. „obrozené Národní fronty“ s poukazem na to, že chce zmírnit její hrubost a snažit se ze své pozice lidem pomáhat.

Stejně jako na americkou veřejnost¹⁵⁸, tak i na Steinhardta silně zapůsobila nečekaná smrt tohoto ministra zahraničí. Steinhardt se zprvu domníval¹⁵⁹, že Masaryk si vzal život dobrovolně. Vycházel z toho, že ministrova návštěva u prezidenta Beneše a dlouhý rozhovor s ním měla vliv na jeho rozhodnutí o dobrovolném odchodu z tohoto světa. Domnívá se, že Masaryk si až do této chvíle myslel, že Beneš má – jako už tolikrát předtím – nějaký plán na záchranu. Steinhardt v depeši z 10. 3. ještě zmiňuje, že má zprávy ze spolehlivého zdroje, který ale bohužel neuvádí, že prezident Beneš byl připraven v té době rezignovat. Spekuluje tedy, že možná i toto byl důvod Masarykovy sebevraždy. Každopádně se

¹⁵⁶ 27. 2. 1948.

¹⁵⁷ FRUS, *United States Department of State 1948*, s. 741.

¹⁵⁸ Faure, *Americký přítel*, s. 83.

¹⁵⁹ FRUS, *United States Department of State 1948*, s. 743.

v březnových depeších neobjevují žádná tvrzení o násilné smrti, zapojení agentů NKVD, apod.

To se částečně mění v dopise¹⁶⁰ ze 7. 4. 1948 adresovaném Haroldu Vedelerovi, kde si Steinhardt ministrovou sebevraždou už není zcela jist. Zdůrazňuje, že Masaryk nebyl typem člověka, který by volil sebevraždu jako odchod z tohoto světa, nicméně zmiňuje i jistou duševní nestabilitu v Masarykově rodině: „*It seems to be reasonably certain that if he was murdered it was not a „local operation“ but was undertaken by imported gunmen.*”¹⁶¹

V další depeši¹⁶², tentokrát z 30. 4. 1948, uvádí Steinhardt svůj odhad, že více než tři čtvrtiny českého obyvatelstva věří v to, že ministr zahraničí byl zavražděn. Nezáleží ale zase až tak moc na tom, zda byl zavražděn, nebo spáchal sebevraždu, protože jeho, „*...continuance in office was inconsistent with his basic philosophy and with that of his distinguished father. He realized too late that he could not look in two directions at the same time.*”¹⁶³

Steinhardt určitě v Janu Masarykovi spatřoval jednu z garancí demokratického vývoje, sám jej ve svém povolebním přehledu v roce 1946 charakterizoval jako prozápadního nestraníka. Masaryk také patřil mezi vybraný okruh lidí, spolu s Peroutkou, Zenklem, Tigridem, apod., kteří pravidelně navštěvovali majora s formálním titulem „*attaché*“ Ch. Kateka. U Masaryka však existovala určitá nekonzistentnost v jednání, které si Steinhardt musel být vědom. O Marshallově plánu pronesl například toto: „*Bude-li tento plán společným evropským podnikem, jsem bez výhrad pro něj. Je-li však jeho účelem rozdělit Evropu, jsem proti němu.*”¹⁶⁴ Dále nelze nezpomenout na ministrův potlesk po projevu Vyšinského o ekonomickém zotročení Evropy Spojenými státy¹⁶⁵. Steinhardt Jana Masaryka také v jedné z depeší¹⁶⁶ charakterizuje výrazem „*double - talk*“, což vysvětluje jako člověka, který se uchyluje k prázdným frázím a snaží se pojistit si obě soupeřící

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 743.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 743.

¹⁶² Tamtéž, s. 751.

¹⁶³ FRUS, *United States Department of State 1948*, strana 751.

¹⁶⁴ Prokš P.: *Československo a Západ 1945 – 1948*. Praha: ISV 2001, s. 185.

¹⁶⁵ Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 127.

¹⁶⁶ FRUS, *United States Department of State 1948*, s. 751.

strany, nicméně Jan Masaryk takto vystupoval už jako velvyslanec v Británii (1925 – 1938).

Velmi rozporuplné je také Masarykovo jednání během únorové krize, kdy nejprve přislíbil ministrům v demisi podporu¹⁶⁷, aby poté byl prakticky k nezastižení a uchýlil se na nemocenské lůžko s údajnou laryngitidou, ze které se ale záhy zotavil¹⁶⁸. Díl viny za poválečný vývoj v Československu připisuje Lukeš¹⁶⁹ právě také Janu Masarykovi. Masaryk, ostatně stejně jako Beneš, neustále doufal, že nějak zcivilizuje komunismus a nalezne vlastní cestu k socialismu¹⁷⁰. Když však v roce 1948 viděl následky takového počínání, tak opustil kolbiště.

6. Závěr

Ve své práci jsem poukázal na vztahy USA a poválečného Československa v letech 1945 – 1948 zejména z úhlu pohledu tehdejšího amerického velvyslance Lawrence Steinhardta. Při vnímání role americké zahraniční politiky je nutné vzít v úvahu, že Československo náleželo do sovětské sféry vlivu, s čímž kromě SSSR souhlasily i Spojené státy. Tato sféra vlivu byla pro Sovětský svaz natolik důležitá, že by patrně kvůli ní riskoval mezinárodní roztržku, možná i ozbrojený konflikt, jak naznačuje Kaplan¹⁷¹.

Nelze však zároveň prohlásit, že by Spojené státy zcela ztratily Československo ze zřetele. Z depeší vyplývá, že minimálně krátce po válce v roce 1945 tu Američané své zájmy měli, což dokládá i jejich postup až na hranici Karlovy Vary – Plzeň – Budějovice a pozdější paralelní stažení vojsk s armádou Sovětského svazu. Bylo by ale chybou vidět tehdejší Československo jako zemi, která by spadala do americké sféry vlivu. Američany Československo zajímalo zejména jako testovací prostor budoucího soužití se Sovětským svazem.

¹⁶⁷ Ripka H.: Únorová tragédie. Brno: Atlantis 1995, s. 267.

¹⁶⁸ Lukeš, On the Edge of the Cold War, s. 195.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁰ Kettner P., Jedlička I. M. Proč zemřel Jan Masaryk? Praha: Horizont 1993, s. 177.

¹⁷¹ Kaplan, Nekrvavá revoluce, s. 169.

Ani v období předcházejícímu druhé světové válce nebylo Československo zemí v hledáčku zájmu USA. Mezi oběma státy panovaly sice vřelé a přátelské vztahy, které ale byly politicky prakticky nevýznamné. Z dlouhodobého hlediska ani nemůžeme hovořit o nějaké politické koncepci. Je tedy logické, že v takové situaci měla velký vliv na formování americké politiky vůči Československu její ambasáda v Praze, konkrétně velvyslanec Lawrence Steinhardt.

Steinhardt byl neschopný diplomat, svůj um sice prokázal například během mise v Turecku, ale z různých důvodů, které jsem naznačil výše (časté dovolené v USA, práce pro advokátní firmu, zatrpklost z absence na Jaltě, apod.) své náročné poslání v Československu nezvládl. Většina předúnorových depeší obsahuje až nezdravě optimistický pohled na situaci v zemi, který vyplýval také z toho, že velvyslanec se obklopoval relativně úzkým okruhem Čechoslováků, kteří víceméně patřili buď mezi místní nobilitu, či mezi členy a příznivce tzv. „moderate“, tedy nekomunistických stran. Pokud už se objevil nějaký nesouhlasný názor, jako tomu bylo například s hlášením Claiborna Pella¹⁷², tak Steinhardt jej víceméně ignoroval a do Washingtonu nepředával. Steinhardt tak pod dojmem, že zem má svoji kulturní a hospodářskou úroveň, která je úzce provázána se Západem, přijal iluze vlastní „moderate“, jako byli například Zenkl, Drtina, J. Masaryk, apod. Tito prozápadně orientovaní jedinci, ale často lavírovali mezi oběma stranami ve snaze zavděčit se pokud možno oběma velmocím. Jejich „double – talk“ Steinhardt prohlédl až v době únorové krize a přisoudil jim tak velkou část odpovědnosti za únorový vývoj.

Ve třetí kapitole jsem poukázal na situace krátce po osvobození Československa, na ochotu Spojených států angažovat se v této zemi a snažit se soustředit na vývoj politické situace jako laboratoře soužití Západu se Sovětským svazem. Tento přístup odpovídá poměrně blízce meziválečné politice idealismu. Americký přístup se nezměnil ani po volbách v roce 1946, což byl další mnou sledovaný časový bod, kdy komunisté, pro americkou ambasádu překvapivě, zvítězili s velkým náskokem. První trhlinou byl až Marshallův plán, kde můžeme z mezinárodního hlediska spatřovat změnu vztahů mezi Sovětským svazem a USA, nicméně tato změna na Steinhardta a na obsah jeho depeší neměla velkého vlivu. Skutečný šok tak přišel až s únorovými dny roku 1948, kdy můžeme ve

¹⁷² Faure, Americký přítel, s. 78.

velvyslancových depeších spatřovat rázný obrat. Depeše z 30. 4. 1948 vystavuje Československu nelichotivý obraz země plné „*little people*“ a ukazuje Steinhardta jako člověka schopného zajímavé komplexnější reflexe událostí, se kterou ale přišel příliš pozdě, neboť za doby jeho působení zde bylo přítomno mnoho faktorů, které jej od práce velvyslance odváděly.

Oprávněnou otázkou je, zda by aktivnější politika amerického velvyslance mohla vést k jinému vyústění dějinných událostí než k těm, které nám nabídl únor 1948. Osobně se domnívám, s ohledem na výše popsanou mezinárodní situaci v období počátku tzv. studené války, že jistá možnost tu je, avšak jen pokud by bylo splněno několik podmínek typu poválečné garance územní celistvosti země Československu ze strany USA, apod. To jsou záležitosti, které by bylo třeba řešit nejpozději v roce 1943. S koncem druhé světové války byl osud Československa už víceméně jasně předurčen a realisticky smýšlející politikové (Kennan) to viděli. Samotná role L. Steinhardta, jakkoli ji můžeme vnímat a hodnotit negativně, by na situaci neměla velký vliv.

Použitá literatura:

- Bednařík, P.: Český tisk v letech 1945 – 1948. Praha: FSV UK 2004
- Faure, J.: Americký přítel. Československo ve hře americké diplomacie. Praha: Lidové noviny 2005
- Hejl V.: Zpráva o organizovaném násilí. Praha: Univerzum 1990
- Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce. Praha: Univerzum 1993
- Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945 – 48. Praha: Panorama 1990
- Kaplan K.: Pět kapitol o únoru. Brno: Doplněk 1997
- Kaplan K., Špiritová A.: ČSR a SSR 1945 – 1948. Brno: Doplněk 1997
- Kettner P., Jedlička I. M.: Proč zemřel Jan Masaryk? Praha: Horizont 1990
- Kocian J.: Československá strana národně socialistická 1945 – 1948. Brno: Doplněk 2002
- Lockhart R.: Jan Masaryk. Osobní vzpomínky. Krnov: Vladimír Kořínek 2003
- Lukes, I.: On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague. Oxford: Oxford University Press 2012
- Prokš P.: Československo a Západ 1945 – 1948. Praha: ISV 2001
- Ripka H.: Únorová tragédie. Brno: Atlantis: 1995
- Rupnik. J.: Dějiny Komunistické strany Československa. Praha: Academia 2002
- Tigríd P.: Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu. Praha: Odeon 1990
- Veber, V.: Osudové únorové dny. Praha: Lidové noviny 2008

Časopisy:

Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. (1991) č. 2. Praha: Lidové noviny 1991

Internet:

United States Department of State. 1945. Foreign relations of the United States: diplomatic papers, 1945. Europe, Volume IV. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

United States Department of State. 1946. Foreign relations of the United States, 1946. Eastern Europe, the Soviet Union, Volume VI. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

United States Department of State. 1947. Foreign relations of the United States, 1947. Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1947. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

United States Department of State. 1948. Foreign relations of the United States, 1948. Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

Velvyslanectví Spojených států amerických, Praha – Česká republika. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://czech.prague.usembassy.gov/schonbornsky-palac.html>

The Office of Strategic Services. (28. 4. 2014). Dostupné z <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/oss/index.htm>

Košický vládní program. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>

Volby v roce 1946 vyhrál favorit. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2006052701>

The George C. Marshall International Centre. (28. 4. 2014). Dostupné z http://www.georgecmarshall.org/lt/speeches/marshall_plan.cfm/

Projev H. Trumana ze dne 12. 3. 1947. (28. 4. 2014). Dostupné z <http://studena.valka.cz/truman.htm>